

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАДОРЖНЯ ГАЛИНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК 342.511(477):340.5

**КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ГЛАВИ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ
ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

12.00.02 – конституційне право; муніципальне право

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора
юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України

Науковий консультант:

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
заслужений юрист України

Колодій Анатолій Миколайович,
Національна академія внутрішніх справ,
професор кафедри конституційного та
міжнародного права

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений діяч науки і техніки України

Петришин Олександр Віталійович,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
завідувач кафедри теорії держави і права

доктор юридичних наук, професор

Мяловицька Ніна Анатоліївна,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
професор кафедри конституційного права

доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Шевченко Анатолій Євгенійович,
Навчально-науковий інститут права
Університету державної фіскальної служби України,
завідувач кафедри теорії права та держави

Захист відбудеться «27» жовтня 2016 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.04 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1

Автореферат розісланий «26» вересня 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Б.В. Калиновський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Необхідність дослідження конституційно-правового статусу глави держави зумовлена незавершеністю державно-правової реформи в Україні, пошуком місця і ролі Президента України в механізмі державної влади, необхідністю забезпечення його функціональної дієвості в умовах громадянської і політичної нестабільності. В Україні за двадцять п'ять років її незалежності існували різні юридичні формати президентської влади: від поміркованої, слабкої і до сильної та навпаки, проте жоден із них не знайшов фактичної підтримки в суспільстві. Держава і донині не виробила єдиної політико-правової концепції з цього питання. Проте комплексне конституційно-правове реформування судових, виконавчих, правоохоронних та інших державних органів наразі неможливе поза межами оновлення конституційно-правового статусу глави держави, здійсненого на засадах ідеологічно-правової концептуальної визначеності.

Концепція оновлення державної влади має передбачити дієву участь у публічному управлінні не тільки вищих органів державної влади, одним з яких є глава держави, а й місцевих органів. Відтак, має відбутися комплексний перерозподіл повноважень між органами публічної влади. В апараті державного управління мають бути відсутні функціональна «перенавантаженість» одних органів державної влади та не виправдано обмежені (звужені) повноваження інших органів публічної влади, оскільки унормована наявність в останніх лише «декларативно-декоративних» повноважень апріорі викликає дисбаланс у системі стримувань і противаг, що може призвести до політичної кризи в Україні.

Україна обрала пріоритетним зовнішньополітичним курсом євроінтеграційну стратегію, що зумовлює необхідність адаптації національного законодавства до правової системи країн сталої демократії. Інститут глави держави як соціально-правове явище має універсальне значення для всіх правових систем світу, тому наукова цінність порівняльного аналізу конституційного законодавства, державотворчої практики і доктринальних учень в аспекті дослідження конституційно-правового статусу глави держави виправдано не обмежується ні часовими межами, ні кордонами національних держав.

Важливість проведення порівняльного аналізу національного і зарубіжного конституційного законодавства в частині нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави зумовлена необхідністю вивчення сучасних тенденцій розвитку конституційно-правового статусу глави держави в країнах світу, з'ясування динаміки і механізму його співпраці з іншими органами влади і суспільством, унормування гарантій його державно-владної діяльності, встановлення правових підстав притягнення глави держави до юридичної відповідальності.

Правовий статус глави держави традиційно вивчали філософи, теоретики права, теологи церкви, політичні та громадські діячі, завдяки чому вдалося окреслити й наповнити певним змістом понятійно-категоріальний апарат, пов'язаний з конституційно-правовим статусом глави держави, з'ясувати його значимість у системі світоглядних та інших координат. До проблеми правового

статусу глави держави зверталися античні вчені (Аврелій Августин, Аристотель, Геракліт, Полібій, Платон, Сократ, Цицерон та ін.), які висвітлювали питання законності влади правителя, його професійності, індемнітет, повноваження, віковий ценз тощо; арабські вчені (Абу-ан-Насром аль-Фарабі, Абуль-Хасан аль-Маварді, Ібн Сіна, Ібн Рушд, Ібн Халдун та ін.), які стали ідеологами мусульмано-шиїтської та мусульмано-сунітської політичних доктрин, у межах яких висвітлювали такі аспекти правового статусу глави держави, як одноособовість влади правителя, суб'єктна належність верховного суверенітету, родинний зв'язок з нащадками пророка Муххамеда, можливість усунення глави держави з поста (суніти), заборона такого усунення (шиїти), імунітет, обмеження влади глави держави приписами Корану і сунн; учені дореволюційного періоду (О.Д. Градовський, В.М. Гессен, С.А. Котляревський, М.М. Коркунов, Б.М. Чичерін, Г.Ф. Шершеневич та ін.), які обґрунтували питання змінюваності правового статусу глави держави з абсолютного монарха на конституційного; унормування правового статусу глави держави конституційними законами, які виступають не лише юридичною гарантією забезпечення імунітету короля, його прав і привілеїв, а й закріплюють підзаконний характер влади монарха; західні вчені (Ф. Ардан, М. Ахтенберг, Д.Д. Бас, К. ван Вольфен, А. Демішель, Ф. Демішель, П. Розанвалон, А. Кагаме, Б. Келлерма, М. Крелль, Ф. де Куланж, Ф. Мараїні, Р. Тамамес, Е. Хертслет, К. Хессе та ін.), які розвинули вчення про конституційно-правовий статус глави держави в аспекті питань організації діяльності глави держави, легітимності та підконтрольності його влади, правової природи статусу глави держави, представницької та іншої його компетенції, генези та сутності імунітету глави держави тощо; американські вчені (Дж. Джексон, В. Бредфорд, Дж. Спаркс, Д. Тейлор, Д. Уїлсон, М. Уоллерстайн, Н. Фрай, М. Шінер та ін.), які проаналізували відмінність конституційно-правового статусу президента і монарха; виборчі системи і виборність президента та пов'язану з цим строковість його повноважень; право глави держави на відставку, помилування, створення інших державних органів; можливість тимчасового заміщення глави держави; юридичні гарантії його діяльності та запобігання узурпації ним державної влади; учені країн СНД (М.В. Баглай, Н.О. Богданова, Б.М. Габричидзе, Ю.М. Козлов, О.О. Кутафін, М.Н. Марченко, В.М. Мендрин, О.О. Мішин, Н.О. Михальова, Ж. Саурбек, Б.О. Страшун, Ю.О. Тихомиров, В.Є. Чиркін та ін.), які звернулися до питань конституційно-правового статусу колегіального глави держави, порівняльного аналізу конституційно-правового статусу національного глави держави і зарубіжних країн, компетенційних повноважень глави держави в системі стримувань і противаг тощо; вітчизняні вчені (О.В. Бойко, О.Т. Волощук, Н.В. Коваль, М.І. Козюбра, А.М. Колодій, Н.А. Мяловицька, О.В. Петришин, Н.Г. Плахотнюк, В.Ф. Погорілко, С.Г. Серьогіна, Т.В. Скомороха, О.Ф. Скаун, В.В. Сухонос, В.Я. Тацій, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.А. Шатіло, В.М. Шаповал, А.Є. Шевченко та ін.), науковий доробок яких заслуговує на увагу, оскільки предмет їх наукового дослідження окреслений загальнотеоретичними напрацюваннями інституту глави держави, а також поглибленим аналізом окремих аспектів його конституційно-правового

статусу (повноваження, порядок зайняття поста, правові акти глави держави, допоміжні органи і служби при главі держави тощо).

Позитивно оцінюючи вищенаведені предметні доктринальні здобутки в галузі юриспруденції, слід визнати, що необхідність дослідження конституційно-правового статусу глави держави зумовлена тим, що не вирішеними залишилися інші важливі питання, а саме: дослідження методології доктринальних інтерпретацій конституційно-правового статусу глави, правосуб'єктність глави держави, принципи його конституційно-правового статусу, видовий аналіз його компетенції, гарантії конституційно-правового статусу глави держави, види і форми його юридичної відповідальності тощо. Крім того, конституційно-правовий статус глави держави, пристосовуючись до нових державно-політичних, міжнародних, соціально-економічних та інших викликів соціуму, постійно еволюціонує та змінюється, що призводить до часткового нівелювання попередніх конституційно-правових досліджень, які здебільшого здійснюються в тісній прив'язці до національного законодавства, норми якого зазнали змін або ж потребують системного оновлення. Внесення предметних змін і доповнень до Конституції і законів України доцільно здійснювати з урахуванням зарубіжного законодавства і державотворчої практики, що відкриває простір для нових наукових розвідок. Наведене вище свідчить про актуальність обраної теми дослідження, необхідність вивчення конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах крізь призму порівняльного аналізу.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконано в межах положень статті 3 Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку науки і техніки» від 11 липня 2001 р. № 2623 – III; розділу 3 Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015; Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ України на 2014 – 2017 рр., схвалених Вченою радою НАВС (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тему дисертації затверджено на засіданні Вченої ради Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29 квітня 2015 р. № 9). Тему дисертації розглянуто і схвалено відділенням Національної академії правових наук України (реєстраційний № 12 за 2015 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* дослідження полягає в тому, щоб крізь призму висвітлення поняття та елементів конституційно-правового статусу глави держави, специфіки нормативно-правової регламентації його статусу, місця і ролі глави держави в системі державного апарату України та зарубіжних країн визначити сучасний стан і недоліки конституційно-правового статусу глави держави, на основі чого розробити концепцію удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні з урахуванням законодавчого досвіду і практики зарубіжних країн.

Відповідно до поставленої мети дисертації зроблено спробу обґрунтувати і вирішити такі науково і практично значимі *задачі*:

– проаналізувати і систематизувати результати доктринальних досліджень конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах;

- дослідити правові акти, генезу і специфіку нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах;
- розкрити методологію наукового пізнання конституційно-правового статусу глави держави, охарактеризувати генезу застосування вченими методологічного інструментарію в процесі вивчення такого статусу;
- проаналізувати генезу конституційно-правового статусу глави держави в Україні і зарубіжних країнах, що належать до різних правових сімей;
- сформулювати визначення «конституційно-правовий статус глави держави», виокремити та обґрунтувати елементи такого статусу;
- розкрити конституційно-правовий зміст поняття «правосуб'єктність глави держави» та виокремити складові його правосуб'єктності;
- сформулювати визначення «принципи конституційно-правового статусу глави держави» та виокремити систему таких принципів;
- проаналізувати видову різноманітність компетенції глави держави як основоположного елемента конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, розробити пропозиції, спрямовані на вирішення виявлених проблем у цій сфері правовідносин;
- дослідити архітектуру відносин глави держави в Україні та зарубіжних країнах з парламентом, органами виконавчої влади, іншими суб'єктами правовідносин, розкрити зміст і форми таких відносин, визначити специфіку і виявити недоліки правового регулювання цих відносин в Україні, запропонувати шляхи їх вирішення;
- дослідити систему гарантій конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, розкрити їх сутність;
- проаналізувати підстави, види і наслідки юридичної відповідальності глави держави в Україні та зарубіжних країнах;
- з урахуванням аналізу зарубіжного конституційного законодавства і державотворчої практики обґрунтувати законодавчі пропозиції, спрямовані на удосконалення конституційно-правового статусу Президента України.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини, пов'язані з конституційно-правовим статусом глави держави.

Предметом дослідження є порівняльний аналіз конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

Методи дослідження. Сукупність філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів становлять основу наукового пізнання, що дозволило системно дослідити конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах, висвітлити його в цілісності та багатогранності.

Діалектичний метод використано для з'ясування передумов виникнення, становлення і розвитку конституційно-правового статусу глави держави, визначення місця і ролі глави держави в системі органів державної влади (підрозділи 1.1, 2.2 – 2.6, розділ 4). *Герменевтичний метод* застосовано в процесі аналізу змісту і тлумачення текстів історичних джерел права, конституційних і правозастосовних актів, дослідженні наукових підходів щодо розуміння конституційно-правового статусу глави держави, нормативного тлумачення видової компетенції глави

держави, гарантій його статусу (розділи 1, 2, підрозділи 4.1 – 4.3, 5.1). За допомогою *аксіологічного методу* визначено вплив світогляду на становлення і розвиток конституційно-правового статусу глави держави, проаналізовано його значимість як носія державно-правових, релігійних та інших цінностей (розділ 1, підрозділи 2.2 – 2.6, 3.2).

Системно-структурний метод дав змогу виокремити складові правосуб'єктності конституційно-правового статусу глави держави, розмежувати і розкрити його видову компетенцію, визначити систему гарантій його статусу (розділи 3, 4, підрозділ 5.1). *Методи аналізу і синтезу* спрямовано на пізнання елементів, пов'язаних з конституційно-правовим статусом глави держави (вибори, нормотворчість, принципи статусу, імпічмент), що дало змогу виявити проблеми в нормативній регламентації виборчого процесу, сфері поширення дії правових актів глави держави, притягненні його до юридичної відповідальності й на цій основі запропонувати комплекс наукових знань щодо удосконалення конституційно-правового статусу глави держави (підрозділи 3.2, 3.3, 4.6, 5.2, 5.3). *Методи індукції та дедукції* дали змогу виявити прогалини в нормативній регламентації конституційно-правового статусу глави держави, узагальнити результати дисертаційного дослідження (підрозділи 1.2, 3.2, 4.5, розділ 5). *Прогностичний метод* і *метод моделювання* застосовано під час аналізу стану, перспектив і шляхів удосконалення конституційно-правового статусу глави держави, запобігання зловживанням ним державною владою, посилення його юридичної відповідальності (підрозділ 3.2, розділи 4, 5).

Спеціально-юридичний *історико-правовий метод* уможливив дослідження доктринальних інтерпретацій, нормативної регламентації, методології і генези конституційно-правового статусу глави держави в Україні і зарубіжних країнах, а також дав змогу проаналізувати гарантії і відповідальність глави держави (розділ 1, підрозділи 2.1 – 2.6, 5.1, 5.2). *Порівняльно-правовий метод* використано при співставленні норм конституційного законодавства в аспекті визначення правосуб'єктності глави держави, форм і способів його відносин з іншими державними органами, гарантій і відповідальності глави держави в Україні і зарубіжних країнах (підрозділ 3.2, розділ 4, підрозділи 5.1, 5.2). *Формально-юридичний та логіко-семантичний методи* дали змогу з'ясувати зміст юридичних понять, сформулювати пропозиції щодо удосконалення предметного понятійно-категоріального апарату (підрозділ 2.1, розділи 3, 4, підрозділи 5.1, 5.2). *Функціонально-правовий метод* застосовано для дослідження змісту і форм компетенційних відносин глави держави з парламентом, органами виконавчої влади та іншими суб'єктами правовідносин; з'ясування нормотворчого впливу глави держави на врегулювання суспільних відносин, вивчення форм і меж його функціонального впливу у сфері міжнародних відносин (розділ 4).

Теоретичним підґрунтям для дослідження стали наукові надбання конституційного права, філософії, теорії та історії держави і права, кримінального права, інших галузевих правових наук, сформульовані в працях вітчизняних і зарубіжних учених, енциклопедична юридична література. Сформульовані в роботі

положення й висновки є результатом досліджень, які були здійснені на основі критичного аналізу понад 700 нормативних та наукових джерел.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що дисертація є одним із перших у вітчизняній науці комплексних монографічних досліджень конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, здійснених на основі порівняльного аналізу норм національного і зарубіжного конституційного законодавства, державотворчої практики і доктринальних досліджень з власними обґрунтованими пропозиціями щодо законодавчого вдосконалення конституційно-правового статусу Президента України в умовах формування правової демократичної держави.

На основі проведеного дослідження сформульовано низку нових для науки конституційного права положень, рекомендацій та висновків, зокрема:

уперше:

- обґрунтовано доцільність законодавчого унормування «перехідної» установчої компетенції від глави держави до парламенту з метою запобігання зловживанню владою Президентом України шляхом доповнення частини 1 статті 6 Закону України «Про Центральну виборчу комісію» від 30 червня 2004 р. другим реченням такого змісту: «У разі не внесення Президентом України такого подання до Верховної Ради України протягом трьох місяців з моменту спливу повноважень члена (-ів) Центральної виборчої комісії Верховна Рада України уповноважена призначати на посади та звільняти з посад членів Центральної виборчої комісії на основі пропозицій депутатських фракцій і груп». Законодавче унормування такої «перехідної» установчої компетенції від глави держави до парламенту можливе й щодо інших органів держави чи їх посадових осіб, зокрема до половини складу Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, Голови і половини складу Ради Національного банку України;

- доведено, що Президентіві України необхідно надати право в аспекті делегованого законодавства приймати правові акти, юридична сила яких прирівнюється до закону, лише в разі воєнної загрози, порушення територіальної цілісності, суверенітету, екологічного лиха, тобто вичерпного переліку питань, передбаченого конституцією держави за умови здійснення обов'язкового дієвого парламентського контролю, проте таку нормотворчу компетенцію глави держави не може бути виправдано прогалинами в законодавстві чи недієздатністю парламенту;

- аргументовано, що в процесі нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави в Україні з боку парламенту очевидним є законодавче нівелювання відмінності між гарантіями, привілеями та пільгами, що призводить до невиправданого обтяження державного бюджету, а з боку уряду – до перевищення меж його повноважень, що є виявом зловживання ним владою;

- запропоновано використання досвіду країн мусульманського та арабського світу, законодавство яких забороняє главі держави укладати міжнародні договори, що містять «секретні пункти», шляхом викладення пункту 3 частини 1 статті 106 Конституції України в такій редакції: «3) представляє державу в міжнародних відносинах, здійснює керівництво зовнішньополітичною діяльністю держави, веде переговори та укладає міжнародні договори України, які не можуть містити секретні

пункти; Президент України має право продовжити дію лише тих міжнародних договорів, строк дії яких закінчується в період його перебування на посту глави держави, але не раніше як за рік до закінчення строку дії договору чи його повноважень»;

– аргументовано доцільність використання досвіду тих країн світу, у правових системах яких прокуратура входить до структури Міністерства юстиції (Франція, Польща, США, Японія), а Генеральний прокурор обіймає посаду заступника міністра юстиції. За такого підходу кадрові зміни в системі прокуратури буде виведено зі сфери установчої компетенції Президента України, оскільки Генеральний прокурор України буде призначатися на посаду і звільнятися з посади не указом Президента України, а постановою Верховної Ради України за поданням Кабінету Міністрів України. Це посилить політичну відповідальність уряду за діяльність органів прокуратури, що стимулюватиме Кабінет Міністрів України до оптимізації їх роботи, та усуне можливість тиску глави держави на органи прокуратури, зокрема й у процесі реалізації імпичменту;

– визначено, що релігія становить ідеологічне підґрунтя, а право – інструмент формування конституційно-правового статусу глави держави в країнах релігійної правової сім'ї, який може мати певну національно-правову ідентифікацію, оскільки право розвивалося в системі національних координат, а ідеологічні засади утвердження різних релігій були і є неоднаковими;

удосконалено:

– обґрунтування, що дефініцію «глава держави» необхідно розуміти як загальнодержавний, одноособовий або колегіальний, постійно діючий орган державної влади, що юридично чи фактично посідає вище місце в ієрархії державних органів, відповідно до конституційного законодавства або усталених традицій здійснює верховне представництво держави всередині країни і за її межами та забезпечений дієвими гарантіями державного захисту;

– науковий підхід у частині дослідження визначення «конституційно-правовий статус глави держави», під яким запропоновано розуміти його особливий стійкий правовий стан у системі органів державної влади, визначений та гарантований Конституцією і законами України, що формується з таких елементів, як правосуб'єктність, принципи, компетенція, гарантії та юридична відповідальність;

– узагальнення про необхідність забезпечення співрозмірності сфери компетенції Президента України з його юридичною відповідальністю шляхом викладення частини 1 статті 111 Конституції України в такій редакції: «Президент України може бути усунений з поста Верховною Радою України в порядку імпичменту в разі умисного порушення ним Конституції України, вчинення ним державної зради або іншого злочину»;

– обґрунтування про доцільність використання досвіду зарубіжних країн, у яких рішення про усунення президента із займаного ним поста приймає парламент (Білорусь, Вірменія) або орган конституційної юрисдикції (Македонія, Словенія) двома третинами голосів від свого конституційного складу, шляхом внесення змін до речення першого частини 6 статті 111 Конституції України, в якому

словосполучення «не менш як трьома четвертими» замінити іншим – «не менш як двома третинами»;

– обґрунтування про необхідність доповнення статті 111 Конституції України частиною 7 такого змісту: «Президент України, усунений з поста в порядку імпічменту, не може обіймати політичні посади в державі, зокрема пост Президента України, посади народного депутата України або члена Кабінету Міністрів України»;

– узагальнення про необхідність забезпечення комплексної нормативної регламентації конституційно-правового статусу Президента України шляхом прийняття Закону України «Про Президента України», що має містити такі розділи: «Загальні положення»; «Порядок зайняття поста Президента України»; «Порядок припинення повноважень Президента України»; «Компетенція Президента України»; «Організація діяльності Президента України»; «Гарантії забезпечення діяльності Президента України»; «Перехідні та прикінцеві положення»;

– науковий підхід у частині дослідження результатів доктринальних інтерпретацій про конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах, виокремлено доктринальні здобутки таких періодів, як: стародавній (від найдавніших часів до V ст. н.е.); період середньовіччя (від V ст. н.е. до XVI ст.); період Нової історії (від XVI ст. до поч. XX ст.); період Новітньої історії (від поч. XX ст. і донині);

– положення, що генеза методології дослідження конституційно-правового статусу глави держави пройшла шлях від фактичного використання методів (стародавній період), активного їх продукування і теоретизації нових методів (античність), часткового запозичення методів античності та формування власних на основі світоглядних (релігійних, світських) засад (середньовіччя), усвідомленого відходу від методів схоластики, активної теоретизації нових методів (порівняльно-правовий, раціональний, логічний, аналітичний та ін.) з позицій можливого, а не абстрактного розвитку конституційно-правового статусу глави держави (період Нової історії) і до фетишизації діалектичного матеріалізму, «забуття» методологічної множинності (зокрема, радянський період), а також до сучасного «методологічного ренесансу», який ознаменувався фактичним відходом від теоретизації нових методів наукового пошуку (Новітній період);

– обґрунтування, що поняття «правове регулювання» і «нормативна регламентація» конституційно-правового статусу глави держави не тотожні, оскільки перше являє установчу дію норм і принципів права на суспільні відносини, у результаті якої забезпечується базове юридичне підпорядкування та впорядкування цих відносин на основі конституційних приписів, натомість поняття «нормативна регламентація» конституційно-правового статусу глави держави означає такий спосіб унормування змістовно близьких, однорідних суспільних відносин, якому властивий підвищений ступінь деталізації і процесуальної конкретизації;

– науковий підхід у частині дослідження визначення «правосуб'єктність глави держави», під якою запропоновано розуміти закріплену в законодавстві й забезпечену державою його юридичну можливість та особисту здатність, що

визначені на основі встановлення відповідності конституційно-правовим вимогам, здійснювати державно-владні повноваження відповідно до функціонального призначення в механізмі державної влади. Складовими такої правосуб'єктності є порядок зайняття ним поста, вимоги до кандидата на цей пост, порядок припинення його повноважень, титульне представництво, строковість чи безстроковість перебування особи на посту глави держави тощо;

– обґрунтування, що принципи конституційно-правового статусу глави держави становлять зафіксовані в конституційно-правових актах універсальні юридичні засади та основоположні вихідні вимоги-правила, що є результатом комплексного розвитку суспільства, відповідно до яких формується і розвивається статус глави держави, і які, враховуючи статичну й функціональну складові такого статусу, поділяються на матеріально-статусні та організаційно-функціональні;

– науковий підхід у частині дослідження відносин глави держави і парламенту, які в системі розподілу влади ґрунтуються на паритеті їхніх конституційних прав та обов'язків, предметів відання, а також певних політико-правових умов, об'єктивуються шляхом реалізації таких процесів, як організаційно-установчий, організаційно-законодавчий, організаційно-адміністративний та організаційно-контрольний;

– висновок про законодавчу недоврегульованість відносин між Президентом України та органами виконавчої влади, що компенсується ухваленням главою держави указів, прийняття яких призводить до «позаконституційного» розширення компетенції глави держави та порушення вимог статті 92 Конституції України. У зв'язку з цим, запропоновано прийняти Закон України «Про нормативно-правові акти», який би визначав сферу правового регулювання правових актів Президента України та уряду;

– обґрунтування, що конституційно-правове представництво держави її главою становить легітимну репрезентацію інтересів країни і народу, що він здійснює шляхом розроблення, прийняття правових актів і вчинення нормативно передбачених церемоніальних, організаційних, розпорядчих дій. Таке представництво за своєю суттю є видом політико-правової діяльності уповноваженого суб'єкта, за змістом – реалізацією главою держави законодавчо визначеної предметної компетенції шляхом виконання ним певних державно-владних повноважень, за формою – вчиненням церемоніальних, організаційних та інших дій, які за потреби супроводжуються прийняттям правових актів;

– визначення «установча компетенція глави держави», під якою запропоновано розуміти встановлені й гарантовані конституційним законодавством його права та обов'язки, які знаходять об'єктивізацію в юридично значимих формах його дискреційної чи погоджувальної діяльності щодо утворення, реорганізації, злиття, ліквідації, затвердження структури певних державних органів, визначення їх чисельності й мережі, а також вчинення дій щодо фізичних осіб, пов'язаних з призначенням, переведенням їх на посаду чи звільненням з посади, заповненням вакансії або надання згоди на вчинення наведених вище дій іншими уповноваженими суб'єктами;

– положення про особливість контролю, суб'єктом якого є глава держави, що здійснюється за діяльністю законодавчо визначених суб'єктів публічної влади, яка полягає в тому, що це вид політико-правового контролю, за результатами якого може настати винятково конституційно-правова відповідальність, проте не адміністративна чи кримінальна;

– обґрунтування, що гарантії конституційно-правового статусу глави держави становлять визначену конституцією і законами держави систему умов, засобів і способів, необхідних для забезпечення безперешкодної і повноцінної реалізації ним державно-владної компетенції, виокремлено систему таких гарантій (конституційно-правові, процесуально-організаційні, матеріально-фінансові, організаційно-правові та атрибутивно-церемоніальні);

– узагальнення, що під конституційно-правовою відповідальністю глави держави необхідно розуміти встановлений санкціями конституційно-правових норм самостійний вид політико-правової відповідальності, що настає за порушення норм конституційного права і полягає в позбавленні суб'єкта конституційного правопорушення блага політичного, матеріального, морального чи іншого характеру;

– обґрунтування про необхідність доповнення частини 1 статті 9 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. другим реченням такого змісту: «Не можуть бути висунуті кандидатами у Президенти України громадяни, які перебувають у місцях позбавлення волі або мають судимість за вчинення умисного злочину, якщо цю судимість не погашено і не знято у встановленому законом порядку»;

дістало подальший розвиток:

– положення про те, що з метою оптимізації конституційно-правового статусу глави держави частину 2 статті 103 Конституції України необхідно викласти в такій редакції: «Президентом України може бути обраний громадянин України за народженням віком від тридцяти п'яти до сімдесяти років, який має право голосу, проживає в Україні протягом десяти останніх перед днем виборів років та володіє державною мовою» і розширити перелік обов'язкових документів, необхідних для реєстрації Центральною виборчою комісією кандидата на пост Президента України, шляхом доповнення частини 1 статті 51 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. пунктом 2-1 такого змісту: «адреса місця проживання із зазначенням часу проживання в Україні підтверджується документом, виданим Центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері реєстрації фізичних осіб»;

– обґрунтування про необхідність визнання порушення принципу єдиного громадянства, визначеного у статті 4 Конституції України, законодавчою підставою для відмови в реєстрації кандидатом на пост Президента України або скасування такої реєстрації;

– положення про доцільність доповнення статті 109 Конституції України частиною 2 такого змісту: «2. Президент України не може брати участь у виборах, що проводяться у зв'язку з достроковим припиненням його повноважень унаслідок відставки»;

– обґрунтування, що Президент України, на відміну від президентів інших країн (Бразилія, Кіпр, Ліван), може бути суб'єктом конституційно-правової і цивільно-правової (матеріальної), проте не кримінальної відповідальності;

– узагальнення, що суверенітет Ватикану є похідним від суверенітету, святості і недоторканності Папи Римського, оскільки специфіка формування статусу Папи Римського зумовила територіально-правову ідентифікацію самого Ватикану, тоді як формування конституційно-правового статусу глави у світських державах традиційно здійснюється в сув'язі з виникненням і розвитком політичної системи держави;

– положення про необхідність урегулювання питання тимчасового заміщення поста Президента України і внесення, у зв'язку з цим, змін до Конституції України;

– узагальнення про необхідність прийняття Закону України «Про імпічмент Президента України» (або Закону України «Про відповідальність вищих органів державної влади») з метою врегулювання правовідносин, пов'язаних з інститутом імпічменту Президента України, та законодавчого унормування повноважень і порядку діяльності спеціальної тимчасової слідчої комісії, створення якої передбачено частиною 3 статті 111 Конституції України;

– науковий підхід, що конституційно-правовий статус глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї еволюціонував за формулою «номінальна – абсолютна – обмежена влада»: номінальність влади монарха зумовлена роздробленістю держави, слабкістю центральної влади і майже політичною незалежністю місцевих феодалів (XII – XV ст.); процес централізації державної влади сприяв утвердженню абсолютної влади монарха (XVI – XVIII ст.); відхід від абсолютної влади глави держави та формування правового статусу конституційного монарха і президента стало можливим завдяки утвердженню принципу поділу влад, що зумовило посилення ролі парламенту та уряду в механізмі державної влади (кінець XVIII ст. і донині);

– обґрунтування, що конституційно-правовий статус глави держави в Україні зазнав не тільки політичної та юридичної деформації, а й нерідко його утвердження і розвиток унеможливлювалися через загарбання території України іншими державами;

– науковий підхід, що доктринальним дослідженням конституційно-правового статусу глави держави мусульманських країн, на відміну від країн романо-германської правової сім'ї, не властива ідеологічна розгалуженість, оскільки вчення формувалися тими державознавцями і богословами, які підтримували офіційну ідеологію держави;

– положення про те, що правовий статус глави далекосхідних держав містив світську, військову і релігійну складові, змістовне наповнення яких протягом історії змінювалося, проте релігійна складова була невід'ємною, завдяки чому інститут імператора як глави держави став не тільки традиційним у цих державах (Китай, Японія), а й непорушним упродовж усієї історії (Японія).

Практичне значення одержаних результатів. Сформульовані в дисертації висновки, положення та рекомендації використані або можуть бути використані:

у науково-дослідній роботі – для формування системного підходу щодо розуміння конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах;

у правотворчій діяльності – як теоретико-методологічне підґрунтя для удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні, прийняття правових актів (довідка про впровадження в правоінтерпретаційну діяльність Конституційного Суду України від 22 жовтня 2015 р. при підготовці проекту Висновку Конституційного Суду України від 19 вересня 2013 р. № 2-в/2013);

у правозастосовній діяльності – при підготовці Стратегії розвитку системи запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення на період до 2020 року (довідка про впровадження в практичну діяльність Державної служби фінансового моніторингу України від 15 жовтня 2015 р. № 4448/0320–05);

у навчально-методичній роботі – при підготовці підручників, навчальних посібників з дисципліни «Конституційне право України», в науково-дослідній роботі студентів, слухачів, аспірантів, а також у лекційних курсах з таких дисциплін, як «Конституційне право України», «Конституційне право зарубіжних країн», «Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні», «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн» (акти про впровадження наукових розробок дисертації у навчальний процес Київської державної академії водного транспорту імені гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного від 5 листопада 2015 р. № 01/5 – 1528 та Національного транспортного університету від 12 листопада 2015 р. №3090/0825).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійно виконаним, цілісним та завершеним науковим дослідженням конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країн крізь призму зарубіжного й вітчизняного досвіду. Окремі питання дисертації розглянуто вперше, інші – проаналізовано в контексті останніх державотворчих процесів та додатково обґрунтовано. Положення дисертації висвітлено автором у розділі 10 «Президент України» одноосібного навчального посібника «Конституційне право України» (м. Київ, 2009), у розділі X «Конституційно-правовий статус Президента України» навчального посібника «Конституційне право України» (м. Київ, 2012), підготовленого у співавторстві з Н.К. Шапталою (особистий внесок становить 65 %). Висновки і положення кандидатської дисертації здобувача не використовувались у цьому дослідженні.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях: «Юридичний факультет КДАВТ – база підготовки висококваліфікованих фахівців-юристів для транспортної галузі» (м. Київ, 12 – 13 квітня 2012 р.); «Філософські, методологічні та психологічні проблеми права» (м. Київ, 17 листопада 2012 р.); «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права» (м. Київ, 11 – 12 квітня 2013 р.); «Інноваційний потенціал світової науки –

XXI сторіччя» (м. Запоріжжя, 7 – 11 квітня 2014 р.); «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права» (м. Київ, 10 – 11 квітня 2014 р.); «Правова держава: досвід, можливості, механізми формування в сучасній Україні» (м. Київ, 24 квітня 2014 р.); «Lidske a obšianske prava a slobody: mechanismus ich implementacie a ochrany v roznych odvetviach prava» (м. Bratislava, 19 – 20 septembra 2014); «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (г. Кишинев, 7 – 8 ноября 2014 г.); «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (м. Запоріжжя, 19 – 24 листопада 2014 р.); «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права» (м. Київ, 16 – 17 квітня 2015 р.); «Конституційний розвиток в Україні: історична ретроспектива та сучасні трансформації» (м. Сєвєродонецьк, 21 травня 2015 р.); «Актуальні питання конституційного розвитку незалежної України» (м. Київ, 15 червня 2015 р.); «Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права» (м. Київ, 14 – 15 квітня 2016 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення і висновки, сформульовані в дисертаційному дослідженні, відображено в 43 наукових публікаціях, серед яких монографія, двадцять шість статей у фахових наукових виданнях, у тому числі п'ять у закордонних виданнях, чотирнадцять тез доповідей на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-теоретичних конференціях, два навчальні посібники (один у співавторстві).

Обсяг і структура дисертації. Структура дисертації зумовлена її метою, задачами, об'єктом і предметом дослідження, а також логікою і послідовністю розкриття теми, найбільш оптимальним способом викладення її результатів. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, що містять двадцять підрозділів, висновків до розділів та загальних висновків, списку використаних джерел (710 найменувань на 59 сторінках) і шести додатків на 11 сторінках. Загальний обсяг роботи становить 484 сторінки, з яких основного тексту – 414 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, зв'язок із науковими програмами, планами, темами; визначено мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження; розкрито методи, означено наукову новизну та практичне значення одержаних результатів; наведено дані про апробацію результатів дослідження і публікації.

Розділ 1 «Доктринальні дослідження та нормативна регламентація конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах» містить два підрозділи, у яких систематизовано політико-правові та філософські погляди на конституційно-правовий статус глави держави, виявлено еволюційні зміни таких поглядів, проаналізовано сутність, генезу і специфіку нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

У **підрозділі 1.1 «Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах»** опрацьовано

доктринальну спадщину про правовий статус глави держави, починаючи від найдавніших часів і донині.

Дослідження такої спадщини здійснено відповідно до чотирьох цивілізаційних періодів державотворення: стародавнього (від найдавніших часів до V ст. н.е.), періоду середньовіччя (від V ст. н.е. до XVI ст.), періоду Нової історії (від XVI ст. до поч. XX ст.), періоду Новітньої історії (від поч. XX ст. і донині), що дало змогу виявити характерні особливості кожного з них і з'ясувати еволюційні зміни доктринальних учень про конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

Стародавній період ознаменувався появою різноаспектних доктринальних поглядів на статус правителя держави, які загалом тісно перепліталися з філософсько-моральними поглядами на розвиток всесвіту й морально-етичними чеснотами людини, і поступово доповнилися такими складовими правового статусу, як законність влади правителя, визнання монарха джерелом (а не носієм) державної влади, професійність, індемнітет (матеріальна винагорода за публічну діяльність), повноваження, віковий ценз. Наведене узагальнення здійснено на основі аналізу доктринальної спадщини відомих античних філософів, учених – Аристотеля, Геракліта, Полібія, Платона, Сократа, Цицерона та ін. Проте з утвердженням християнства доктринальні погляди на правовий статус правителя держави зазнали деяких змін; учені-теологи заперечували абсолютну владу правителя держави (Аврелій Августин), оскільки джерелом влади за християнським ученням є сам Бог.

У період середньовіччя, на відміну від стародавнього, потужним чинником, який вплинув і на політико-правову ситуацію в країнах світу, і на розвиток національних правових систем, була релігія. Так, у мусульманському праві сформувалися мусульmano-шиїтська і мусульmano-сунітська доктрини правового статусу глави держави. За мусульmano-шиїтською політичною доктриною імам вважається не тільки політичним, а й релігійним лідером держави, натомість правовий статус правителя держави за мусульmano-сунітською доктриною визначається як перший серед рівних, він не має божественного походження, тому за порушення норм Корану може бути покараний та усунений з поста глави держави. Такий висновок здійснено на основі аналізу доктринальної спадщини середньовічних учених, до когорти яких належать: Абу-ан-Насром аль-Фарабі, Абуль-Хасан аль-Маварді, Ібн Сіна, Ібн Рушд, Ібн Халдун та ін.

Доктринальні обґрунтування конституційно-правового статусу глави держави в період Нової історії, сформовані у працях О.Д. Градовського, В.М. Гессена, С.Є. Десницького, С.А. Котляревського, М.М. Коркунова, Дж. Локка, Дж. Мільтона, Н. Макіавеллі, Ж.Ж. Руссо, О. Сіднея, Б.М. Чичеріна, Г.Ф. Шершеневича та інших, полягали, з одного боку, у раціоналізації монархічної форми правління, її пристосуванні до нових політико-правових, соціальних, економічних умов, а з іншого – у юридичному обґрунтуванні конституційно-правового статусу президента як нової формації глави держави. Прикладом такої раціоналізації були обґрунтування вчених щодо конституційної монархії, у межах якої статус глави держави набував певного правового оформлення. Конституція встановила не тільки

підзаконний характер функціональної діяльності монарха, а й стала юридичною гарантією забезпечення його імунітету, привілеїв і прав.

На основі аналізу доктрини права періоду Новітньої історії встановлено невисоку інтенсивність предметних напрацювань у частині дослідження конституційно-правового статусу глави держави радянськими вченими, що зумовлено специфікою державно-партійної ідеології, колегіальною формою інституту глави держави в СРСР тощо. Теоретико-правові обґрунтування конституційно-правового статусу глави держави, що сформовані в працях В.М. Дурденевського, П.С. Граціанського, М.А. Крутоголова, І.Ю. Козліхіна, І.Д. Левіна, В.В. Маклакова, А.Х. Махненка, Н.С. Мерзлякова, В.П. Серебреннікова, Ю.А. Юдіна та інших радянських учених, полягали здебільшого в продукуванні партійно-колективної концепції державного управління, критичному аналізу доктрини одноособової глави держави тощо.

Пострадянський період ознаменувався, з одного боку, активізацією досліджень конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, ключовими серед яких є праці М.В. Баглая, Н.О. Богданова, О.В. Бойка, О.Т. Волощук, Б.М. Габричидзе, В. Гюнтена, Ю.М. Козлова, А.М. Колодія, В. Копалінскі, О. Котціана, І.О. Кресіної, О.О. Кутафіна, Х. Лінца, М.Н. Марченка, В.М. Мендріна, О.О. Мішина, Н.О. Михальова, Р. Нойштадта, О.В. Петришина, С.Г. Серьогіної, Б.О. Страшуна, Ю.О. Тихомирова, Ю.М. Тодики, Дж. Уілсона, В.Є. Чиркіна, В.А. Шатіла тощо, а з іншого – поглибленим аналізом окремих аспектів такого статусу (юридична форма глави держави, повноваження, порядок зайняття поста, юридична відповідальність, помилування, право на відставку, тимчасове заміщення глави держави, правові акти глави держави) тощо.

Узагальнений аналіз дослідження доктрини конституційно-правового статусу глави держави свідчить про те, що еволюція таких інтерпретацій тісно пов'язана з рівнем цивілізаційного розвитку держав, суспільними світоглядними засадами, а також потребами практичного державотворення.

У **підрозділі 1.2 «Нормативна регламентація конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах»** розкрито зміст понять «правове регулювання» і «нормативна регламентація» конституційно-правового статусу глави держави, здійснено їх порівняльний аналіз; досліджено нормативні акти, що стали правовою основою інституціоналізації глави держави як органу державної влади в Україні та зарубіжних країнах; обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про Президента України».

Поняття «правове регулювання» і «нормативна регламентація» конституційно-правового статусу глави держави не тотожні, оскільки перше поняття необхідно розуміти як установчу дію норм і принципів права на певні суспільні відносини, у результаті якої настає базове юридичне підпорядкування та впорядкування цих відносин на основі конституційних приписів права, натомість термін «нормативна регламентація» конституційно-правового статусу глави держави означає такий спосіб унормування змістовно близьких, однорідних суспільних відносин, якому властивий підвищений ступінь деталізації і процесуальної конкретизації. Відмінність між правовим регулюванням та нормативною регламентацією

конституційно-правового статусу глави держави полягає і в тому, що регулювання правовідносин здійснюється конституцією держави, натомість регламентація передбачає унормування відносин спеціалізованими актами, зокрема законами про статус президента, про вибори президента, про порядок престолонаслідування та ін.

Процес нормативної регламентації правового статусу глави держави розмежовано на доконституційний і конституційний періоди. Доконституційний (від найдавніших часів і до II пол. XVIII ст.) період характеризується тим, що найдавніші джерела права, предметом унормування яких були питання статусу правителя держави, сформувалися не в результаті нормотворчої діяльності органів публічної влади, а становили результат фіксації найбільш поширених звичаїв та юридичної практики, що вплинуло на казуїстичний характер їх приписів. Тому регламентація правового статусу глави держави здійснювалася розгалуженою системою джерел права: нормами звичаєвого права, які замінювалися такими правовими актами, як ордонанси, маніфести, накази, пакти, іменні укази глави держави, уложення імператорських фамілій, духовні регламенти, військові артикулі, морські устави, навіть рішення парламентів тощо. Частину таких правових актів становили національно-генотипні звичаєві джерела права (гетьманські універсали в Україні, ордонанси в Англії і Франції). Отже, для цього періоду характерна відсутність системи стандартизованих, уніфікованих правових актів, предметом правового регулювання яких були б питання правового статусу глави держави.

Конституційний (з кінця XVIII ст. і донині) період правового регулювання конституційно-правового статусу глави держави ознаменувався тим, що конституція стала основним установчим документом інституціоналізації глави держави як державного органу в більшості країнах світу, завдяки чому цей процес набув системного та уніфікованого характеру.

З'ясовано, що конституція, починаючи з XIX ст., стала визнаним джерелом унормування конституційно-правового статусу глави держави, завдяки чому, з одного боку, відбувся процес інституціоналізації президента як нової юридичної форми глави держави в західноєвропейських, латиноамериканських та азійських країнах світу, а з іншого – процес унормування такого статусу набув системного та уніфікованого характеру.

Обґрунтовано необхідність забезпечення комплексної нормативної регламентації конституційно-правового статусу Президента України шляхом прийняття Закону України «Про Президента України», що має містити такі розділи: «Загальні положення»; «Порядок зайняття поста Президента України»; «Порядок припинення повноважень Президента України»; «Компетенція Президента України»; «Організація діяльності Президента України»; «Гарантії забезпечення діяльності Президента України»; «Перехідні та прикінцеві положення» тощо.

Розділ 2 «Методологія дослідження та генеза конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах» складається з шести підрозділів, у яких проаналізовано методологію дослідження і генезу конституційно-правового статусу глави держави в Україні та країнах, що належать до романо-германської, англосаксонської, традиційної і релігійної правових сімей.

У підрозділі 2.1 «Методологія дослідження конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах» для вивчення методології дослідження конституційно-правового статусу глави держави застосовано світоглядний підхід, використання якого зумовило об'єктивний зв'язок із політико-правовими, соціально-культурними, філософсько-етичними, релігійними досягненнями соціуму, які склали умови для формування та розвитку конституційно-правового статусу глави держави.

Установлено, що в країнах східної деспотії (Китай, Єгипет, Вавилон, Персія, Урарту, Індія) дослідження правового статусу глави держави здебільшого здійснювалося засобом фактичного використання методів аналізу, опису, порівняння, застосування яких не супроводжувалося теоретичним дискурсом щодо видового чи змістовного їх наповнення.

Дослідження правового статусу глави держави в період античності вирізнялися загальнотеоретичним осмисленням засобів наукового пошуку, завдяки чому сформовано багатий методологічний інструментарій (монолог, діалог, а також аналітичний, логічний, системний, порівняльний, порівняльно-правовий, дедуктивний, діалектичний та гіпотетичний методи, методи узагальнення, синтезу матерії і форми, закономірного історичного розвитку, критичного аналізу, аналізу).

Дослідження конституційно-правового статусу глави держави в період середньовіччя ознаменувалися запозиченням окремих методів періоду античності (дедуктивний, порівняльно-правовий, аналізу і синтезу) та формуванням власних (експериментальний, раціональний) методів.

У Новий період відбувся поступовий відхід від тих наукових методів, результатом використання яких було схоластичне дослідження конституційно-правового статусу глави держави, натомість продукувалися історичний, порівняльно-правовий, логічний, аналітичний, формально-юридичний, діалектичний, системно-аналітичний, методи індукції і дедукції, аналізу і синтезу, емпіричного пізнання тощо. Завдяки їх використанню філософам та юристам вдалося розвинути логіку вчень про конституційно-правовий статус глави держави, відштовхуючись від конкретних спостережень. Унаслідок цього з'явилася низка доктринальних напрацювань, у яких конституційно-правовий статус глави держави було досліджено з позицій можливого, а не з абстрактних міркувань ідеального.

Новітній період ознаменувався «методологічним ренесансом» у дослідженні конституційно-правового статусу глави держави (за винятком країн радянського періоду) і фактичним відходом від теоретизації нових наукових методів.

Обґрунтовано, що методологічний фундамент дослідження конституційно-правового статусу глави держави має становити система філософських, загальнонаукових і спеціально-юридичних методів наукового пізнання, оскільки проблема порівняльного аналізу статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах має міждисциплінарний і комплексний характер.

У підрозділі 2.2 «Генеza конституційно-правового статусу глави держави в Україні» визначено, що генеza конституційно-правового статусу глави держави в Україні від давніх часів і донині становить вісім етапів, якими є: утвердження одноосібної публічної влади в додержавний період (від давніх часів до IX ст.);

князівська влада Київської Русі і Галицько-Волинської держави (IX – XIII ст.); монархічна влада Литовської держави і Речі Посполитої (XIV – поч. XVII ст.); гетьманська влада (40-ві рр. XVII ст. – 1764 р.); абсолютна монархічна влада (російська та австрійська (з 1867 р. Австро-Угорська) імперії) (II пол. XVIII ст. – 1918 р.); боротьба за утвердження національного інституту глави держави в Україні (1917 – поч. 1920-х рр.); глава держави радянського періоду (1922 – 1990 рр.); інститут президента в незалежній Україні (1991 р. – донині).

Визначено, що правовий статус вождів слов'янських союзів племен – каганів, конунгів – становив основу формування конституційно-правового статусу київського князя як глави Давньоруської держави. Роздроблення і занепад Давньоруської держави (поч. XIII ст.) зумовили поширення на території України юрисдикції, інститутів влади Литовської держави, а згодом Речі Посполитої. Із 1569 р. правовий статус короля Речі Посполитої в повному обсязі поширився на українські території, що унеможливило навіть латентний розвиток конституційно-правового статусу національного глави держави.

Утвердження в Україні гетьманської влади у 40-х рр. XVII ст. зумовило формування конституційно-правового статусу гетьмана як національного глави держави. За своїм правовим статусом гетьман був наближений до інституту президента, а не монарха, про що свідчать його виборність, юридична відповідальність, наявність загальновійськової ради тощо.

Посилення в Україні у другій половині XVIII ст. російської, а пізніше й Австро-Угорської (з 1867 р.) абсолютної монархічної влади унеможливило генезу конституційно-правового статусу гетьмана як національного глави держави. Поширення на українській території юрисдикції конституційно-правового статусу монарха, який наділявся абсолютними повноваженнями, було неприйнятно для правової системи і ментальності українського народу, оскільки ні Давньоруські князі, ні гетьмани України не мали абсолютних повноважень.

Неодноразові спроби утвердження конституційно-правового статусу національного глави держави, що знайшли об'єктивізацію в таких його юридичних формах, як Голова Всенародних Зборів, гетьман України, Директорія УНР, мали місце в 1917 – 1920-х рр., проте посилення зовнішньої агресії та внутрішня дестабілізація в Україні унеможливили державотворчий успіх таких спроб.

Генеза конституційно-правового статусу глави держави в радянській Україні де-юре знайшла свій вияв у таких юридичних формах, як Президія Центрального Виконавчого Комітету, Президія Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету і Верховної Ради УРСР), де-факто – в інституті Генерального секретаря комуністичної партії. Це був приклад нетрадиційного глави держави не тільки для правової системи загалом, а й для ментальності українського народу.

Утвердження в 1991 р. інституту президента відкрило нову сторінку генези конституційно-правового статусу глави держави в Україні. Конституційно-правовий статус Президента України в період незалежності держави зазнав змін, зумовлених утвердженням президентсько-парламентської республіки (з 1991 р. по грудень 2005 р.; з жовтня 2010 р. по лютий 2014 р.); парламентсько-президентської республіки (із січня 2006 р. по вересень 2010 р.; з березня 2014 р. до сьогодні).

Зроблено висновок, що конституційно-правовий статус глави держави в Україні зазнав не тільки політичної та юридичної деформації, а й нерідко його утвердження і розвиток унеможливлювалися через загарбання України.

У підрозділі 2.3 *«Гене́за конституційно-правового статусу глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї»* з'ясовано, що генеза конституційно-правового статусу глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї ознаменувалася поділом країн на ті, в яких монархічна форма глави держави є незмінною (Бельгія, Монако), тимчасово замінювалася президентом (Іспанія, Нідерланди), замінена президентом (Австрія, Італія, Німеччина, Португалія, Польща, Франція тощо).

Утвердження конституційно-правового статусу глави держави відбувалося в різний спосіб: а) шляхом військових походів, приборкання місцевої знаті (з XII по XV ст.); б) еволюційним шляхом, тобто через проведення численних реформ, ініційованих монархами (французький король Людовік XIV, австрійський монарх Йосиф II Габсбург, прусський король Фрідріх Вільгельм I, іспанські королі Карл V, Філіп II). Унаслідок цього нормативно-правовою основою набуття главою держави абсолютної влади були не конституції, а правові акти, ухвалені самими монархами (з XVI по XVIII ст.); в) через державні перевороти (з кінця XVIII ст. по XX ст.). Початок XXI ст. вказує на тенденцію до еволюційного способу зміни юридичної форми глави держави.

Зроблено висновок, що конституційно-правовий статус глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї еволюціонував за формулою «номінальна – абсолютна – обмежена влада»: номінальність влади монарха, який фактично був першим феодалом у державі, була зумовлена роздробленістю держави, слабкістю центральної влади і майже політичною незалежністю місцевих феодалів (XII – XV ст.); процес централізації державної влади сприяв утвердженню абсолютної влади монарха (XVI – XVIII ст.); відхід від абсолютної влади глави держави та виникнення інститутів конституційного монарха і президента стало можливим завдяки утвердженню принципу поділу влад, що зумовило посилення ролі парламенту та уряду в механізмі державної влади (кінець XVIII ст. і донині).

У підрозділі 2.4 *«Гене́за конституційно-правового статусу глави держави в країнах англосаксонської правової сім'ї»* встановлено, що генеза конституційно-правового статусу глави держави в англосаксонській правовій сім'ї представлена такими юридичними формами глави держави, як король (Велика Британія), лорд-протектор (Шотландія), глава держави за сумісництвом (Британська Співдружність Націй) і президент (Ірландія, Ісландія, США) тощо.

Англійський монарх, на відміну від глав держав континентальної Європи, був правителем над усіма підданими, включаючи васалів свого васала. Зміцнення конституційно-правового статусу глави держави в Англії, як і в країнах романо-германської правової сім'ї, пов'язане з реформами, ініційованими монархами (Генріх II Плантагенет, Едуард I, Генріх VII Тюдор). Феномен утвердження судового прецеденту тісно пов'язаний із зміцненням конституційно-правового статусу короля і реформами в судовій сфері, спрямованими на підпорядкування короні суддівської влади. Встановлено, що конституційно-правовий статус глави

держави в Англії фактично набув сучасного оформлення у XVIII ст., правовим підґрунтям таких змін стали конституційні акти і прецеденти.

Конституційно-правовий статус Президента США формувався як певне протиставлення статусу монарха Великої Британії, оскільки розробники американської Конституції брали до уваги той чи інший сегмент правового статусу британського монарха й аналізували доцільність його привнесення в політико-правову систему США. Зроблено висновок, що конституційно-правовий статус глави держави у США, незважаючи на фактично непорушну нормативну основу його конституційного унормування, на практиці поступово еволюціонує в напрямі посилення президентської влади.

У підрозділі 2.5 «Гене́за конституційно-правового статусу глави держави в країнах традиційної правової сім'ї» обґрунтовано положення про те, що генезі конституційно-правового статусу глави держави на Сході властивий еволюційний характер. Традиційне дотримання японським суспільством принципу спадковості забезпечувало не лише легітимність імператорської влади, а й стабільність політичної системи держави загалом.

Історична стійкість інституту імператора в Китаї, незважаючи на численні династичні перевороти, зумовлена відсутністю в уяві китайців іншої юридичної форми глави держави, яку можна було б утілити в життя, а також наявністю сильної ідеологічної першооснови конституційно-правового статусу імператора в Китаї, що складається із сакрального фундаменту, в основі якого лежить симбіоз релігій (даосизм, конфуціанство, буддизм та ін.), поєднаних з народними традиціями.

Обґрунтовано висновок, що конституційно-правовий статус глави держави в Японії і Китаї ґрунтується на неоднакових ідеологічних концепціях. В Японії продукувалася доктрина, за якою імператор є священною особою, тому особисті його якості не були першозначущими, а пост японського імператора обіймали лише представники «однієї монаршої лінії». Натомість імператор Китаю не вважався «живим богом», а лише провідником між «Небом» і землею, тому його особисті якості були вкрай важливими для отримання «небесної санкції» на управління державою. Теорія «небесного мандату» санкціонувала легітимну зміну династій у Китаї, натомість в японській формулі «бансей іккей» (одна лінія навіки) втілювався принцип безперервного правління імператора однієї династії.

Визначено особливість генези конституційно-правового статусу глави держави в Монголії, яка полягає в тому, що саме військова складова стала невід'ємною висхідною основою формування його правового статусу, водночас сакралізація правового статусу глави держави в Монголії була ініційована представниками (хан Хубілай) самої правлячої династії.

Конституційно-правовий статус глав африканських держав (Гана, Ефіопія, Камбоджа, Камерун, Конго, Мадагаскар, Нігерія, Сенегал, Сомалі, Танзанія, Чад та ін.) історично формувався відповідно до національних традицій і звичаїв, ідеологічним підґрунтям яких були релігійні вірування. Проте генеза конституційно-правового статусу глав африканських держав зазнала істотних змін у XIX ст., оскільки розробниками перших конституцій цих країн нерідко були самі метрополії. Встановлено, що в сучасних країнах Африки спостерігається поступовий відхід від

тоталітарної влади, проте сильні позиції в системі політичної влади і надалі залишаються за главою держави.

У підрозділі 2.6 *«Гене́за конституційно-правового статусу глави держави в країнах релігійної правової сім'ї»* встановлено, що формування конституційно-правового статусу глави держави в країнах цієї правової сім'ї (Алжир, Бахрейн, Йорданія, Ємен, Ірак, Іран, Туреччина, Сирія, Оман, ОАЕ, Катар, Кувейт, Єгипет, Лівія, Туніс, Марокко та ін.) ознаменувалося певною національно-правовою ідентифікацією, оскільки право розвивалося у системі національних координат, а ідеологічні засади утвердження релігій у тих чи інших країнах були і є неоднаковими. Так, главою держави в Ірані є лідер держави (факіх), а президент – главою уряду, натомість президенти Іраку, Єгипту, Сирії, Туреччини та інших країн мають статус глави держави.

Обґрунтовано висновок, що релігія становить ідеологічне підґрунтя, а право – інструмент формування конституційно-правового статусу глав у країнах релігійної правової сім'ї. У мусульманських країнах теологічна складова (намісник пророка на землі, належність його до нащадків пророка, поєднання світської і релігійної влади, обмеження його дій приписами Корану і Сун) статусу глави держави стала висхідною основою формування його конституційно-правового статусу.

Визначено, що тривала генеза інституту Папи Римського (33 р. н.е. і донині) зумовила особливість його конституційно-правового статусу, який відрізняється від глав інших держав, оскільки його утвердження відбувалося на основі Святого Письма серед католиків різних країн. Суверенітет Ватикану є похідним від релігійно-правового статусу Папи Римського, оскільки формування інституту Папи Римського зумовило територіально-правову ідентифікацію самого Ватикану, тоді як формування конституційно-правового статусу глав світських держав традиційно здійснюється в сув'язі з виникненням і розвитком політичної системи держави.

Визначено, що становленню конституційно-правового статусу глави держави Ізраїль передував процес самоідентифікації та усвідомлення єдності іудейського народу, підґрунтям якого стала релігійно-культурна і національна єдність. Водночас президентська форма глави держави Ізраїль, на відміну від Індії, є усвідомленим вибором її ідеологів.

Розділ 3 «Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: поняття та структура» містить три підрозділи, в яких проаналізовано поняття конституційно-правового статусу глави держави, виокремлено елементи такого статусу, досліджено правосуб'єктність і принципи конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

У підрозділі 3.1 *«Поняття та елементи конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* розкрито зміст поняття «глава держави» як загальнодержавного, одноособового або колегіального, постійно діючого органу держави, який юридично чи фактично посідає вище місце в ієрархії державних органів відповідно до конституційного законодавства або усталених традицій, здійснює верховне представництво держави всередині країни і за її межами та забезпечений гарантіями державного захисту. Запропоновано авторське визначення конституційно-правового статусу глави держави як особливого стійкого

правового стану глави держави в системі інших органів державної влади, визначеного і гарантованого Конституцією та законами України, що формується з таких елементів, як правосуб'єктність, принципи, компетенція, гарантії і відповідальність.

У *підрозділі 3.2 «Правосуб'єктність глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* досліджено поняття «правосуб'єктність глави держави» і встановлено, що це закріплена в законодавстві й забезпечена державою його юридична можливість та особиста здатність, визначені на основі встановлення відповідності конституційно-правовим вимогам, здійснювати державно-владні повноваження відповідно до свого функціонального призначення в механізмі державної влади.

Встановлено, що правосуб'єктність глави держави є комплексним поняттям, що охоплює низку елементів, якими є порядок зайняття ним поста, вимоги до кандидата на цей пост, порядок припинення його повноважень, титульне представництво, строковість чи безстроковість перебування особи на посту глави держави тощо.

З'ясовано, що в конституціях країн світу застосовано практично однаковий підхід до встановлення критеріїв, необхідних для ідентифікації наявності в особи спеціальної правосуб'єктності, потрібної для набуття нею статусу глави держави. Такі вимоги за ступенем конституційної вживаності поділяються на універсальні (вік, громадянство, національна чи родинна належність, дієздатність, ценз проживання, строковість і періодичність зайняття поста) і додаткові (освіта, письменність, знання державної мови, володіння нерухомістю, дотримання процедури укладення шлюбу). Важливість конституційного унормування таких вимог полягає в тому, що вони виконують роль юридичних «фільтрів», завдяки чому забезпечується більш якісний підбір кандидатів на пост глави держави.

З урахуванням зарубіжного досвіду (Гвінея, Бенін) обґрунтовано доцільність законодавчого унормування верхньої межі вікового цензу (70 років) для кандидата на пост глави держави в Україні, а також запропоновано розширити перелік документів, необхідних для реєстрації Центральною виборчою комісією кандидата на цей пост, шляхом внесення змін до Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. Обґрунтовано, що порушення принципу єдиного громадянства, визначеного у статті 4 Конституції України, має стати законодавчою підставою для відмови в реєстрації кандидатом на пост Президента України або скасування такої реєстрації.

У *підрозділі 3.3 «Принципи конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* доведено, що в принципах утілюються сутність, призначення та імперативна динамічна матеріальна і функціональна спрямованість конституційно-правового статусу глави держави, а безпосередньо самі принципи конституційно-правового статусу глави держави становлять зафіксовані в конституційно-правових актах універсальні юридичні засади та основоположні вихідні вимоги-правила, що є результатом комплексного розвитку держави і суспільства, відповідно до яких формується та розвивається конституційно-правовий статус глави держави.

Ураховуючи матеріальну складову конституційно-правового статусу глави держави, а також предметну діяльність глави держави відповідно до мети його функціонального призначення в механізмі державної влади, зважаючи на статичну і функціональну складові його конституційно-правового статусу, запропоновано класифікувати принципи статусу глави держави на матеріально-статусні та організаційно-функціональні.

Визначено, що матеріально-статусні принципи конституційно-правового статусу глави держави становлять обумовлені правовою природою засадничі вимоги-правила, визначені й гарантовані конституційно-правовими актами, які відображають сутність глави держави та його стійкий правовий стан у системі інших державних органів (публічність, демократичність, структурна самостійність, позапартійність, поєднання змінюваності і незмінюваності, несумісність поста глави держави з іншими посадами або видами діяльності).

З'ясовано, що організаційно-функціональні принципи конституційно-правового статусу глави держави – це встановлені й гарантовані конституційно-правовими актами засадничі вимоги-правила, які визначають предметну діяльність глави держави відповідно до мети його функціонального призначення в механізмі державної влади (законність функціональної діяльності, відкритість, заборона главі держави передавати свої повноваження, обов'язковість ухвалення рішень, дискреційність, детермінованість у часі функціональної діяльності тощо).

Розділ 4 «Компетенція – основоположний елемент конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах» містить шість підрозділів, у яких проаналізовано видову різноманітність компетенції глави держави, досліджено архітектоніку відносин глави держави з парламентом, органами виконавчої влади, іншими суб'єктами правовідносин, розкрито суть і форми таких відносин, а також обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вирішення виявлених проблем у цій сфері правовідносин.

У підрозділі 4.1 «Представницька компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах» визначено, що за своєю суттю конституційно-правове представництво держави становить певний вид політико-правової діяльності глави держави, за своїм змістом таке представництво полягає в реалізації главою держави законодавчо визначеної предметної компетенції шляхом виконання ним певних державно-владних повноважень і за формою представництво держави зводиться до вчинення конкретних церемоніальних, організаційних та інших дій, які за потреби супроводжуються прийняттям певних правових актів.

Під конституційно-правовим представництвом держави її главою мотивовано запропоновано розуміти легітимну репрезентацію інтересів держави і народу, що здійснюється главою держави шляхом прийняття ним певних правових актів, а також вчинення церемоніальних, організаційних, розпорядчих та інших дій, передбачених законодавством. На основі узагальненого аналізу національного і зарубіжного конституційного законодавства досліджено ознаки такого конституційно-правового представництва держави, а саме: статусність; атрибутивність; юридична обов'язковість представництва (реального чи

номінального) держави; церемоніальність, що зумовлено історико-правовим, політичним, інколи навіть релігійним характером такого представництва.

Встановлено, що представницька компетенція глави держави становить зумовлений політико-правовим призначенням у механізмі держави, визначений Конституцією і законами України, комплекс державно-владних повноважень у сфері здійснення відносин і представництва держави як на міжнародному рівні, так і в середині країни, механізм реалізації яких передбачений нормами національного і міжнародного права.

Особливість внутрішньопредставницької компетенції глави держави полягає в тому, що вона за своїм змістом є програмно-декларативною, тому для повноцінної правозастосовної діяльності цієї компетенції потрібна вичерпна нормативна її конкретизація. Інакше урочисте декларування внутрішньопредставницької компетенції глави держави («гарант державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції», «гарант прав і свобод людини», «арбітр і гарант стабільної діяльності публічної влади» та ін.) залишиться лише на папері, незважаючи на те, що наведені та інші аналогічні положення є засадничою основою нормативного корпусу всіх національних конституцій. Натомість зовнішньопредставницька компетенція глави держави за своїм законодавчим унормуванням є більш предметно визначеною (церемоніально-статусна репрезентація держави, дипломатична політика, укладення міжнародних договорів, оголошення війни), завдяки чому забезпечується вимога правової визначеності її практичної реалізації.

Запропоновано обмежити зовнішньопредставницьку компетенцію Президента України щодо «переукладення» ним лише тих міжнародних договорів, дія яких закінчується в період його «президентської каденції», але не раніше як за рік до закінчення строку дії договору чи його повноважень».

У *підрозділі 4.2 «Установча компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* розкрито сутність установчої компетенції глави держави, а саме: встановлені і гарантовані конституційним законодавством його права та обов'язки, які знаходять об'єктивізацію в юридично значимих формах його дискреційної чи погоджувальної діяльності щодо утворення, реорганізації, злиття, ліквідації, затвердження структури державних та консультативних, дорадчих, допоміжних органів і служб, визначення їх чисельності й мережі, а також вчинення дій щодо фізичних осіб, пов'язаних з призначенням, переведенням їх на посаду чи звільненням з посади, заповненням вакансії або надання згоди на вчинення наведених вище дій іншими уповноваженими суб'єктами.

Проаналізовано установчу компетенцію глави держави за суб'єктним складом, функціональною спрямованістю, ступенем самостійності, гілками влади, повнотою формування органу державної влади тощо.

На основі порівняльного аналізу національного і зарубіжного конституційного законодавства в аспекті дослідження установчої компетенції глави держави щодо уряду визначено, що за способами реалізації (дискреційна, дольова, за згодою, статусно-декларативна) така компетенція може варіюватися від номінально-

декларативної до дискреційної, оскільки ступінь функціональної самостійності глави держави в установчому процесі різний.

Обґрунтована необхідність звуження установчої компетенції Президента України в частині призначення і звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій, що передбачає розширення повноважень органів місцевого самоврядування та ліквідацію місцевих державних адміністрацій.

У *підрозділі 4.3 «Контрольна компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* констатовано, що контрольна компетенція глави держави становить комплексну систему заходів впливу на підконтрольних суб'єктів, що спрямовані на дотримання верховенства права і режиму законності в державі. Обґрунтовано, що необхідною умовою повноцінного конституційного контролю, суб'єктом якого виступає глава держави, є конституційно встановлений і гарантований поділ державної влади.

Контрольну компетенцію глави держави визначено як його права та обов'язки, форми і методи їх реалізації у сфері здійснення нагляду та перевірки діяльності законодавчо визначених суб'єктів публічної влади, зокрема органів державної влади, їх посадових осіб тощо. Встановлено, що специфіка, доцільність і правова логічність здійснення контролю, суб'єктом якого є глава держави, зумовлені його конституційно-правовим статусом як гаранта дотримання загальновизнаних конституційних цінностей і надбань держави, закріплених у конституції і законах держави.

Принципи контролю, суб'єктом якого є глава держави, необхідно розуміти як виокремлені наукою, практикою і конституційним законодавством у формі термінологічних словосполучень узагальнені змістовні установки, які визначають політичні, правові, організаційні, процесуальні та інші правила-вимоги щодо форм, меж здійснення главою держави контролю стосовно визначеного законодавством кола суб'єктів публічних правовідносин.

Виокремлено такі основні форми контрольної компетенції глави держави: скасування актів уряду, інших органів виконавчої влади; накладення вето на рішення уряду; право на отримання інформації, що кореспондує конституційному обов'язку інших державних органів, їх посадових осіб надати її; дострокове припинення повноважень парламенту; накладення вето на закони, прийняті парламентом; право звернення глави держави до суду; дострокове припинення повноважень уряду.

Визначено особливості контролю, суб'єктом якого є глава держави, що здійснюється ним за діяльністю законодавчо визначених суб'єктів публічної влади, яка полягає в тому, що це вид політико-правового контролю, за результатами якого може настати винятково конституційно-правова відповідальність, проте не адміністративна чи кримінальна.

У *підрозділі 4.4 «Компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах у відносинах із парламентами»* встановлено, що відносини глави держави і парламенту становлять систему взаємопов'язаних, послідовних дій, спрямованих на досягнення певного результату, які реалізуються у формі організаційно-установчого,

організаційно-законодавчого, організаційно-адміністративного та організаційно-контрольного процесів. Розкрито сутність вищеназваних процесів.

Організаційно-установчий процес відносин глави держави і парламенту полягає в реалізації їх установчої компетенції як «один щодо одного», так і щодо інших державних органів. Організаційно-законодавчий процес відносин глави держави і парламенту зводиться до вчинення ними процесуальних дій, пов'язаних з розробленням, прийняттям та промульгацією законів держави. З метою недопущення ситуації безстрокового ненабрання чинності законом, який подолав вето Президента України і не був підписаний та оприлюднений Головою Верховної Ради України, запропоновано унормувати ці відносини шляхом автоматичного винесення такого закону на всенародне петиційне голосування.

З'ясовано, що сутність організаційно-адміністративного процесу відносин глави держави і парламенту полягає в реалізації ними передбачених законодавством прав та обов'язків, пов'язаних з поточним порядком організації чи спрямуванням роботи один одного (послання глави держави до парламенту; відкриття, закриття і скликання ним сесій парламенту та ін.).

Встановлено, що організаційно-контрольний процес полягає в реалізації передбачених законодавством прав та обов'язків у сфері здійснення ними нагляду і перевірки діяльності один одного або інших державних органів, їх посадових осіб (скликання позачергової сесії парламенту, дострокове припинення повноважень парламенту, консультації, вето на закони, імпічмент та ін.).

Зроблено висновок, що конституційне урівноважування можливостей процесуальних дій, суб'єктами яких є глава держави і парламент, спрямовані на забезпечення дієвості державного механізму, що є необхідною умовою функціонування і розвитку демократичної держави.

У підрозділі 4.5 «Компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах у відносинах з органами виконавчої влади» з'ясовано, що обсяг компетенції глави держави у відносинах з органами виконавчої влади і характер цих відносин зумовлені конституційно-правовим статусом глави держави, визначеним конституціями та законами країн світу, одні з яких (Алжир, Аргентина, Болівія, Бразилія, Венесуела, Гватемала, Гондурас, Домініканська Республіка, Ємен, Ісландія, Колумбія, Коста Ріка, Ліберія, Мексика, Сирія, США, Швейцарія) відносять главу держави до виконавчої гілки влади, другі (Австралія, Велика Британія, Канада) – до законодавчої, треті (Бахрейн, Йорданія, Мальта) – до законодавчої і виконавчої, четверті (Румунія, Монголія, Східний Тимор, Україна) – не містять чіткої належності глави держави до жодної з них або ж однозначно не відносять до них (Ізраїль).

Досліджено, що компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах у відносинах з органами виконавчої влади об'єктивується в таких формах, як участь глави держави в роботі уряду, надання ним доручень уряду і міністрам, звітування останніх перед главою держави, контрасигнування, консультації, складення присяги членами уряду перед главою держави, скасування ним правових актів уряду або призупинення їх дії, установчі відносини, складання повноважень урядом перед новообраним главою держави. Обґрунтовано необхідність посилення відносин глави

держави з органами виконавчої влади шляхом розширення спектру контрасигнації актів Президента України, виданих ним у межах повноважень, передбачених положеннями Конституції України, підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання.

Зважаючи на законодавчу недоврегульованість правовідносин між Президентом України та органами виконавчої влади, що компенсується ухваленням главою держави указів, які замінюють законодавчі акти в цій сфері, запропоновано прийняти Закон України «Про нормативно-правові акти», який би визначав сферу правового регулювання підзаконних правових актів Президента України та уряду, завдяки чому вдалося б уникнути позаконституційного розширення повноважень органами державної влади.

У *підрозділі 4.6 «Інші види компетенції глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* зазначено, що глава держави як орган державної влади поряд із компетенцією, визначеною в попередніх підрозділах дисертації, наділений: нормотворчою компетенцією; компетенцією, що передбачена його правовим статусом як верховного головнокомандувача збройних сил держави; квазісудовою і номінаційною компетенцією тощо.

Обґрунтовано висновок, що юридично виправданим, політично доцільним і допустимим є надання главі держави в Україні права в аспекті делегованого законодавства приймати правові акти, юридична сила яких прирівнюється до закону, лише в разі воєнної загрози, порушення територіальної цілісності, суверенітету, екологічного лиха, тобто вичерпного переліку питань, передбаченого конституцією держави, за умови здійснення обов'язкового дієвого парламентського контролю. Проте зауважено, що таку нормотворчу компетенцію глави держави не може бути виправдано прогалинами в законодавстві або недієздатністю парламенту.

Зроблено висновок, що в Україні існує об'єктивна необхідність прийняття Закону України «Про помилування в Україні», який би містив норми, що: а) визначатимуть основні поняття («помилування», «акт про помилування»), види помилування, суб'єктів подання клопотання про помилування; б) встановлюватимуть умови і порядок здійснення помилування; в) визначатимуть повноваження Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України і Комісії при Президенті України у питаннях помилування; г) встановлюватимуть перелік матеріалів, що мають значення для розгляду цього питання; г) закріплюватимуть межі компетенції глави держави у сфері помилування.

Розділ 5 «Гарантії та відповідальність як елементи конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах» містить три підрозділи, в яких досліджено поняття та систему гарантій конституційно-правового статусу глави держави, проаналізовано підстави, види і наслідки юридичної відповідальності глави держави в Україні та зарубіжних країнах, на основі порівняльного аналізу національного і зарубіжного конституційного законодавства обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вирішення проблем у цій сфері правовідносин.

У *підрозділі 5.1 «Гарантії конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* розкрито сутність гарантій

конституційно-правового статусу глави держави, що зводиться до встановленої конституцією і законами держави системи умов, засобів і способів, необхідних для забезпечення безперешкодної і повноцінної реалізації ним державно-владної компетенції. Виокремлено систему таких гарантій (конституційно-правові, процесуально-організаційні, матеріально-фінансові, організаційно-правові та атрибутивно-церемоніальні), а також проаналізовано їх зміст.

Доведено, що гарантії конституційно-правового статусу глави держави в Україні мають формуватися на рівні стандартів правової держави, що унеможливує їх розширення за рахунок пільг і привілеїв. З метою забезпечення відкритості, прозорості матеріально-фінансового забезпечення вищих органів державної влади та їх посадових осіб запропоновано доповнити статтю 92 Конституції України частиною 4 такого змісту: «Матеріально-фінансове забезпечення Президента України, народних депутатів України і членів Кабінету Міністрів України встановлюється виключно законом, положення якого не підлягають засекреченню».

У *підрозділі 5.2 «Відповідальність глави держави в Україні та зарубіжних країнах»* визначено, що юридична відповідальність глави держави становить вид соціальної відповідальності, яка полягає в застосуванні до нього передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються в примусовому порядку державою.

Конституційне законодавство країн світу свідчить про те, що глава держави може бути суб'єктом конституційно-правової, цивільно-правової (матеріальної), адміністративної та кримінальної відповідальності тощо.

Президент України також може бути суб'єктом конституційно-правової відповідальності (імпічмент, визнання правових актів глави держави неконституційними тощо). Конституційно-правова відповідальність глави держави становить визначену санкціями конституційно-правових норм політико-правову відповідальність, що настає за порушення норм конституційного права і полягає в позбавленні суб'єкта конституційного правопорушення блага політичного, матеріального, морального чи іншого характеру. Досліджено, що нормативна (юридична), фактична і процесуальна підстави є необхідними для настання конституційно-правової відповідальності глави держави.

Зазначено, що імунітет Президента України забезпечує йому повну гарантію від будь-якого кримінального переслідування і кримінального покарання, хоча формально порушити кримінальну справу проти нього можна.

З'ясовано, що Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747–IV визнав Президента України суб'єктом адміністративної відповідальності та встановив, що Вищий адміністративний суд України може визнати «дії чи бездіяльність» Президента України «протиправними» і зобов'язати його «вчинити певні дії», проте наведений Кодекс не визначив механізм притягнення глави держави до адміністративної відповідальності, що фактично унеможливує й сам факт такої відповідальності.

Президент України має бути суб'єктом адміністративної відповідальності, що полягає у сплаті штрафу, відшкодуванні шкоди, заподіяної його протиправними рішеннями, діями чи бездіяльністю, оскільки він є носієм не лише публічно-

правового статусу, а й фізичною особою, яка зобов'язана на рівні з іншими громадянами держави дотримуватися норм закону, наприклад, правил дорожнього руху тощо. Крім того, Президент України також може бути суб'єктом і цивільно-правової (матеріальної) відповідальності.

Наголошено, що сфера компетенції президента має бути співрозмірною його юридичній відповідальності. Обґрунтовано необхідність законодавчого урегулювання правовідносин, пов'язаних з імпічментом Президента України. Встановлено, що прийняття Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» не охопить правовим регулюванням увесь комплекс правовідносин, пов'язаних з інститутом імпічменту Президента України, тому необхідно прийняти Закон України «Про імпічмент Президента України» або «Про відповідальність вищих органів державної влади», що врегулює порядок діяльності та повноваження спеціальної тимчасової слідчої комісії, створення якої передбачено частиною 3 статті 111 Конституції України.

У *підрозділі 5.3 «Удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні на підставі досвіду зарубіжних країн»* доведено, що для науки конституційного права дослідження перспектив удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні, здійснених на основі порівняльного аналізу норм національного і зарубіжного конституційного законодавства, є важливим в аспекті розширення і глибшого пізнання предмета її досліджень, форматування злагодженої системи співпраці Президента України з іншими суб'єктами публічної влади, забезпечення плідного впливу її висновків через законодавчу нормотворчість і функціональну діяльність глави держави.

На основі порівняльного аналізу вітчизняного і зарубіжного конституційного законодавства запропоновано внести зміни і доповнення до одинадцяти статей Конституції України і до трьох статей Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. № 474–XIV, спрямованих на удосконалення конституційно-правового статусу Президента України.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено результати дослідження, які засвідчують вирішення наукової проблеми системи доктринальних знань щодо конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, якісного вдосконалення конституційно-правового статусу Президента України з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду.

За результатами дослідження, крім тих, що зазначені в науковій новизні одержаних результатів, сформульовано такі основні положення, висновки і пропозиції:

1. Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу глави держави ознаменувалися таким: а) у стародавній період (від найдавніших часів до V ст. н.е.) філософи вперше виокремили такі вимоги щодо правового статусу правителя держави, як віковий ценз, індемнітет (матеріальна винагорода), ценз проживання,

підзаконність, повноваження, структурне і функціональне відокремлення глави держави від державних «мужів», перевага одноособового інституту глави держави перед колегіальним; б) період середньовіччя (від V ст. н.е. до XVI ст.) ознаменувався відчутним впливом релігії на формування доктрини про правовий статус глави держави, за якою монарх визначався «посланником Божим» і гріховною людиною водночас, тому богослови не ототожнювали його з Богом, і не наділяли абсолютними повноваженнями, що зумовило формування вчення про конституційну монархію; у період Нової історії (від XVI ст. до поч. XX ст.) вченими обґрунтовано інститут виборного глави держави і доведено належність верховної влади не главі держави, а народу, який є носієм державного суверенітету; період Новітньої історії (від поч. XX ст. і донині), незважаючи на дослідження окремих аспектів конституційно-правового статусу глави держави, так і не ознаменувався знаковими доктринальними дослідженнями в цій сфері.

2. Генеза конституційно-правового статусу глави держави в Україні від давніх часів і донині становить вісім етапів: утвердження одноосібної публічної влади в додержавний період (від давніх часів до IX ст.); князівська влада Київської Русі і Галицько-Волинської держави (IX – XIII ст.); монархічна влада Литовської держави і Речі Посполитої (XIV – поч. XVII ст.); гетьманська влада (40-ві рр. XVII ст. – 1764 р.); абсолютна монархічна влада (російська та австрійська (з 1867 р. Австро-Угорська) імперії) (II пол. XVIII ст. – 1918 р.); боротьба за утвердження національного інституту глави держави в Україні (1917 – поч. 1920-х рр.); глава держави радянського періоду (1922 – 1990 рр.); інститут президента в незалежній Україні (1991 р. – донині).

3. Прообразом формування конституційно-правового статусу глави Давньоруської держави стали князі (кагани, конунги), натомість національно-ментальним підґрунтям формування конституційно-правового статусу Президента України став інститут гетьмана, який за своїм правовим статусом був наближений до президента, а не монарха.

4. Утвердження конституційно-правового статусу глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї відбувалося в різний спосіб: а) у період з XII по XV ст. – шляхом військових походів, приборкання місцевої знаті; б) у період з XVI по XVIII ст. – здебільшого еволюційним шляхом, тобто через проведення численних реформ, ініційованих монархами. Унаслідок цього правовою основою набуття главою держави абсолютної влади були не конституції, а правові акти, ухвалені безпосередньо монархами: в) у період з кінця XVIII ст. по XX ст. – здебільшого в радикальний спосіб, тобто шляхом переворотів. Натомість початок XXI ст. свідчить про тенденцію до еволюційного способу зміни юридичної форми глави держави.

5. Генеза конституційно-правового статусу глави держави в країнах романо-германської правової сім'ї ознаменувалася поділом країн на ті, в яких монархічна форма глави держави є незмінною (Бельгія, Монако), тимчасово замінювалася президентом (Іспанія, Нідерланди), замінена президентом (Австрія, Італія, Німеччина, Португалія, Польща, Франція тощо).

6. Конституційно-правовий статус Президента США формувався як певне протиставлення конституційно-правовому статусу монарха Великої Британії.

Конституційно-правовий статус Президента США на практиці еволюціонує в напрямі посилення його влади.

7. Генеза конституційно-правового статусу глави держави в традиційній правовій сім'ї формувалася як під впливом сильних національно-державотворчих традицій (Японія, Китай), так і змішаних, тобто національних і привнесених (Монголія, країни Африки) тощо. Генезі конституційно-правового статусу глави держави на Сході властивий еволюційний характер, а не революційне заперечення попередньої юридичної форми глави держави, як у країнах Заходу.

8. Конституційно-правовий статус глави держави в Японії і Китаї ґрунтується на неоднакових ідеологічних концепціях. В Японії продукувалася доктрина, за якою японський імператор є священною особою, тому його особисті якості не були першозначущими, а пост японського імператора обіймали лише представники «однієї монаршої лінії». Натомість імператор Китаю вважався не «живим богом», а лише провідником між «Небом» і землею, тому його особисті якості були вкрай важливими для отримання «небесної санкції» на управління державою. Теорія «небесного мандату» санкціонувала легітимну зміну династичних ліній у Китаї, натомість в японській формулі «бансей іккей» (одна лінія навіки) утілюється принцип безперервного правління імператора.

9. Прообразом інституту глави держави в сучасних мусульманських країнах став інститут халіфа, теологічна складова статусу якого (намісник пророка на землі, належність його до нащадків пророка, поєднання світської і релігійної влади, обмеження його дій приписами Корану і Сун) стала висхідною основою формування його конституційно-правового статусу.

10. Формуванню конституційно-правового статусу глави держави Ізраїль передував процес самоідентифікації та усвідомлення єдності іудейського народу, підґрунтям якого стала релігійно-культурна і національна єдність. Конституційно-правовий статус президента як юридичної форми глави держави Ізраїль є усвідомленим вибором її ідеологів.

11. Правосуб'єктність глави держави є комплексним поняттям з такими елементами, як порядок зайняття поста, вимоги до кандидата на цей пост, порядок припинення його повноважень, титульне представництво, строковість чи безстроковість перебування особи на посту глави держави тощо.

12. Матеріально-статусні принципи конституційно-правового статусу глави держави – це обумовлені правовою природою засадничі вимоги-правила, визначені й гарантовані конституційно-правовими актами, які відображають сутність глави держави та його стійкий правовий стан у системі інших державних органів. Ними є такі принципи, як публічність і демократичність, структурної самостійності в системі розподілу влад, позапартійності, поєднання змінюваності і незмінюваності, несумісності поста глави держави з іншими посадами або видами діяльності.

13. Організаційно-функціональні принципи конституційно-правового статусу глави держави – це встановлені й гарантовані конституційно-правовими актами засадничі вимоги-правила, які визначають предметну діяльність глави держави відповідно до мети його функціонального призначення. Ними є: принцип законності функціональної діяльності глави держави, відкритості такої діяльності, заборони

передавати свої повноваження іншим суб'єктам, обов'язковості ухвалення рішень, дискреційності, детермінованості функціональної діяльності.

14. Компетенція глави держави в Україні та зарубіжних країнах у відносинах з органами виконавчої влади об'єктивується в таких формах, як участь глави держави в роботі уряду, надання ним доручень уряду і міністрам, звітування останніх перед главою держави, контрасигнування, консультації, складення присяги членами уряду перед главою держави, скасування ним правових актів уряду або призупинення їх дії, установчі відносини, складання повноважень урядом перед новообраним главою держави тощо.

15. Запропоновано звужити установчу компетенцію Президента України в частині призначення і звільнення з посад голів місцевих державних адміністрацій та розширити повноваження органів місцевого самоврядування, оскільки місцеві державні адміністрації має бути ліквідовано.

16. З метою недопущення ситуації безстрокового не набрання чинності законом, який подолав вето Президента України і протягом десяти наступних днів не був ним підписаний та оприлюднений, а також протягом трьох наступних днів не був офіційно оприлюднений Головою Верховної Ради України за його підписом, запропоновано унормувати ці відносини шляхом автоматичного винесення такого закону на всенародне петиційне голосування. У разі, якщо протягом десяти наступних днів закон отримав підтримку не менше як двадцяти п'яти тисяч голосів, він вважається таким, що набрав чинності за результатами петиційного голосування.

17. З метою посилення відносин глави держави з органами виконавчої влади запропоновано викласти частину 4 статті 106 Конституції України в такій редакції: «Акти Президента України, видані в межах повноважень, передбачених пунктами 5, 6, 7, 17, 18, 20, 21, 23 цієї статті, скріплюються підписами Прем'єр-міністра України і міністра, відповідального за акт та його виконання».

18. Глава держави як орган державної влади наділений представницькою, установчою, контрольною, нормотворчою компетенцією, а також компетенцією, що передбачена його правовим статусом як верховного головнокомандувача збройних сил держави, квазісудовою (помилування) і номінаційною (нагородження, присвоєння почесних звань, присвоєння титулів, вирішення питань у сфері громадянства) компетенцією.

19. Юридична відповідальність глави держави – це вид соціальної відповідальності, яка полягає в застосуванні до нього передбачених законодавством санкцій, що забезпечуються у примусовому порядку державою. Президент як глава держави апріорі може бути суб'єктом конституційно-правової, цивільно-правової (матеріальної), адміністративної і кримінальної відповідальності.

20. Нормативна (юридична) і фактична підстави не є достатніми умовами для настання конституційно-правової відповідальності глави держави, оскільки відсутність правозастосовного акта, що визначає вид, міру, часові межі його покарання, унеможливорює здійснення такого покарання. Відтак, необхідна третя, зокрема, процесуальна підстава – це законодавчо визначена спеціальна процедура притягнення глави держави до конституційно-правової відповідальності, що полягає в прийнятті уповноваженим суб'єктом певного правозастосовного акта.

21. Юридичними наслідками конституційно-правової відповідальності президента є усунення із займаного ним поста глави держави, що зумовлює втрату ним правового статусу глави держави, звання «президента», інших почесних звань, державних нагород, регалій тощо. Такі юридичні наслідки можуть настати в разі імпічменту, незаконного виїзду глави держави за кордон, відкликання, безпідставної відсутності на посаді протягом певного строку.

22. Прийняття Закону України «Про тимчасові слідчі комісії, спеціальну тимчасову слідчу комісію і тимчасові спеціальні комісії Верховної Ради України» не охопить правовим регулюванням увесь комплекс правовідносин, пов'язаних з інститутом імпічменту Президента України. У зв'язку з цим, запропоновано: а) внести зміни до Закону України «Про регламент Верховної Ради України» від 10 лютого 2010 р. № 1861–VI, виклавши частину 1 статті 174 цього Закону в такій редакції: «Спеціальна тимчасова слідча комісія здійснює свою роботу відповідно до Конституції і законів України»; б) прийняти Закон України «Про імпічмент Президента України» або «Про відповідальність вищих органів державної влади», що врегулює порядок діяльності та повноваження спеціальної тимчасової слідчої комісії, створення якої передбачено частиною 3 статті 111 Конституції України.

23. Національна правова система потребує прийняття Закону України «Про помилування в Україні», який би визначив поняття «помилування» та «акт про помилування», види помилування, суб'єктів подання клопотання про помилування; встановив умови і порядок здійснення помилування; визначив повноваження Департаменту з питань помилування Адміністрації Президента України і Комісії при Президентові України в питаннях помилування; встановив перелік матеріалів, що мають значення для розгляду цього питання тощо.

24. Систему гарантій конституційно-правового статусу глави держави становлять конституційно-правові, процесуально-організаційні, матеріально-фінансові, організаційно-правові та атрибутивно-церемоніальні гарантії.

25. Для заповнення законодавчої прогалини, пов'язаної з тимчасовим виконанням обов'язків Президента України, запропоновано доповнити статтю 112 Конституції України частиною 2 такого змісту: «2. Якщо Президент України не може тимчасово виконувати свої функції, він у письмовій формі повідомляє про це Голову Верховної Ради України, який тимчасово приймає обов'язки Президента України. Якщо Президент України не в змозі повідомити Голову Верховної Ради України про тимчасову неможливість виконання ним своїх функцій, факт перешкоди їх виконання Президентом України за конституційним поданням щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, а в міжсесійний період за конституційним поданням Голови Верховної Ради України встановлює Конституційний Суд України шляхом ухвалення висновку. Голова Верховної Ради України в період тимчасового виконання ним обов'язків Президента України не може здійснювати повноваження, передбачені частиною 1 цієї статті Конституції України».

26. З метою забезпечення прозорості й відкритості функціональної діяльності глави держави запропоновано викласти пункт 31 частини 1 статті 106 Конституції України в такій редакції: «31) оприлюднює свою позицію щодо важливих питань

загальнодержавного значення і надзвичайних ситуацій в Україні». Натомість пункт 31 частини 1 статті 106 Конституції України вважати пунктом 32 частини 1 статті 106 цієї Конституції.

27. З метою комплексної нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави в Україні запропоновано прийняти Закон України «Про Президента України», що має містити: Розділ I «Загальні положення» (правовий статус Президента України, його місце в системі органів державної влади, головні завдання, принципи діяльності, правові засади діяльності, право на звання, місцезнаходження); Розділ II «Порядок зайняття поста Президента України» (вимоги до кандидата на пост глави держави, порядок висування, процедура інаугурації, строки повноважень, несумісність поста); Розділ III «Порядок припинення повноважень Президента України» (складення повноважень у зв'язку з обранням нового Президента України, підстави і порядок тимчасового заміщення поста Президента України, підстави і порядок дострокового припинення повноважень Президента України); Розділ IV «Компетенція Президента України» (загальні питання компетенції, зокрема вирішення питань державного управління у сфері завдань внутрішньої і зовнішньої політики, делеговане законодавство; видова компетенція; компетенція Президента України у відносинах з Верховною Радою України; компетенція Президента України у відносинах з Кабінетом Міністрів України; компетенція Президента України у відносинах з іншими органами державної влади, правові акти Президента України); Розділ V «Організація діяльності Президента України» (порядок організації та діяльності консультативних, дорадчих та інших допоміжних органів і служб Президента України, підготовка проектів актів Президента України, набрання ними чинності); Розділ VI «Гарантії забезпечення діяльності Президента України» (імунітет, оплата праці, порядок надання відпустки, матеріально-побутове забезпечення, державна охорона, трудові гарантії, пенсійне забезпечення); Розділ VII «Перехідні та прикінцеві положення» (набрання чинності законом, поширення його дії, втрата чинності іншими актами).

28. Запропоновано зобов'язати главу держави призначати всеукраїнський референдум щодо ратифікації найважливіших міжнародних договорів і денонсації тих із них, ратифікація яких викликала масовий спротив у суспільстві.

29. Запропоновано доповнити частину 2 статті 108 Конституції України пунктом 5 такого змісту: «5) відкликання Президента України із займаного ним поста за рішенням, прийнятим на всеукраїнському референдумі». Такий підхід існує і в демократичних країнах (Словаччина).

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Одноосібна монографія

1. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [моногр.] / Г. В. Задорожня. – К. : Алерта, 2016. – 552 с.

Рецензія

Батанов О. В. Актуальне видання про удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні на підставі досвіду зарубіжних країн (Рецензія на монографію кандидата юридичних наук Задорожньої Г. В. «Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз» / О. В. Батанов // Вісник прокуратури. – 2016. – № 4. – С. 16 – 19.

Статті в наукових фахових виданнях України

2. Задорожня Г. В. Щодо конституційно-правової відповідальності / Г. В. Задорожня // Право України. – 2007. – № 9. – С. 107 – 109.

3. Задорожня Г. В. Повноваження глави держави в механізмі юридичної відповідальності парламенту України / Г. В. Задорожня // Держава та регіони. Серія: Право. – 2012. – № 4 (38). – С. 5 – 9.

4. Задорожня Г. В. Рада Національної безпеки і оборони України як складова президентської влади / Г. В. Задорожня // Право та державне управління. – 2012. – № 4 (9). – С. 228 – 231.

5. Задорожня Г. В. Виконання законів органами державної влади: від теорії до практики / Г. В. Задорожня // Вісник прокуратури. – 2012. – № 10 (136). – С. 112 – 118.

6. Задорожня Г. В. Дискреційні повноваження глави держави / Г. В. Задорожня // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2013. – Вип. 95. – С. 77 – 80.

7. Задорожня Г. В. Правовий механізм введення в Україні надзвичайного стану: проблеми теорії і практики / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 2 (лютий). – С. 31 – 37.

8. Задорожня Г. В. Нормативна регламентація правового статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 5 (травень). – С. 31 – 37.

9. Задорожня Г. В. Установчі повноваження глав європейських держав щодо органів прокуратури / Г. В. Задорожня // Вісник прокуратури. – 2013. – № 11 (149). – С. 181 – 189.

10. Задорожня Г. В. Юридичні форми глави держави на території України / Г. В. Задорожня // Право та державне управління. – 2014. – № 3 (16). – С. 4 – 8.

11. Задорожня Г. В. Світоглядні і методологічні засади правового статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Юридичний науковий електронний журнал. – 2014. – № 4. – С. 70 – 73. Режим електронного доступу : <http://lsei.org.ua/index.php/pomeri-zhurnal?id=30>.

12. Задорожня Г. В. Дослідження правового статусу глави держави в епоху Середньовіччя: світоглядно-методологічний аспект / Г. В. Задорожня // Держава та регіони. Серія: Право. – 2014. – № 4 (46). – С. 11 – 15.

13. Задорожня Г. В. Перерозподіл повноважень глави держави: межі допустимого / Г. В. Задорожня // Вісник прокуратури. – 2014. – № 6 (156). – С. 27 – 36.

14. Задорожня Г. В. Доктрина про правовий статус глави держави в період Нового часу: паралелі із сучасністю / Г. В. Задорожня // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 7 (223) (липень). – С. 56 – 61.

15. Задорожня Г. В. Джерела нормативної регламентації правового статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 8 (154) (серпень). – С. 65 – 72.

16. Задорожня Г. В. Генеза конституційно-правового статусу глави держави на території України / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2014. – № 11 (157) (листопад). – С. 61 – 68.

17. Задорожня Г. В. Розвиток інституту глави держави в правових системах Ізраїлю та Іраку: порівняльний аналіз / Г. В. Задорожня // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Юридичні науки. – 2014. – Вип. 6 – 2. – Т. 1. – С. 85 – 89.

18. Задорожня Г. В. Розвиток інституту глави держави в правовій системі Індії та України / Г. В. Задорожня // Юридичний науковий електронний журнал. ДВНЗ «Запорізький національний університет» – 2015. – № 1. – С. 16 – 19.

19. Задорожня Г. В. Конституційно-правовий статус глави держави / Г. В. Задорожня // Держава та регіони. Серія: Право. – 2015. – № 1 (47). – С. 8 – 11.

20. Задорожня Г. В. Глава держави Ватикан: особливості конституційно-правового статусу / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 4 (квітень). – С. 65 – 71.

21. Задорожня Г. В. Правосуб'єктність глави держави: конституційно-правовий аспект / Г. В. Задорожня // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2015. – № 7 (165). – С. 49 – 57.

22. Задорожня Г. В. Розмежування понять «правове регулювання» і «нормативна регламентація» в процесі дослідження статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. – 2015. – Вип. 100. – С. 104 – 107.

Статті в зарубіжних виданнях та виданнях України, включених до міжнародних науково-метричних баз

23. Задорожня Г. В. Доктринальні дослідження правового статусу глави держави: історико-правовий екскурс / Г. В. Задорожня // Адміністративне право і процес. – 2014. – № 3 (9). – С. 172 – 181.

24. Задорожня Г. В. Истоки формирования конституционно-правового статуса главы государства в Украине / Г. В. Задорожня // *Legea și viața* (Закон и Жизнь). – 2014. – № 10. – С. 63 – 67.

25. Задорожня Г. В. Восточная традиция формирования конституционно-правового статуса главы государства: ценный опыт для взаимодействия / Г. В. Задорожня // Труд. Профсоюзы. Общество. – 2015. – № 1. – С. 48 – 53.

26. Задорожня Г. В. Взаимодействие главы государства и парламента в Украине и в зарубежных странах: сравнительно-правовой анализ / Г. В. Задорожня // Актуальные проблемы гражданского права. Международный университет «МИТСО». – Минск. – 2015. – № 1. – С. 77 – 92.

27. Задорожня Г. В. Институт главы государства в мусульманском мире: стратегия развития / Г. В. Задорожня // *Legea și viața* (Закон и Жизнь). – 2015. – № 2/3 (278). – С. 30 – 34.

Тези доповідей на науково-практичних конференціях

28. Задорожня Г. В. Повноваження Президента України та парламенту, визначені Законом України «Про морські порти»: до питання про їх зміст та конституційність / Г. В. Задорожня // Юридичний факультет КДАВТ – база підготовки висококваліфікованих фахівців-юристів для транспортної галузі : матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 12 – 13 квіт. 2012 р.). – К. : КДАВТ, 2012. – С. 39 – 41.

29. Задорожня Г. В. Філософсько-правові витоки юридичних форм інституту глави держави / Г. В. Задорожня // Філософські, методологічні та психологічні проблеми права : V Міжнар. наук.-теорет. конф. (м. Київ, 17 листоп. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012 – С. 67 – 69.

30. Задорожня Г. В. Повноваження глави держави у сфері транспорту: до визначення меж повноважень / Г. В. Задорожня // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права : матеріали III Міжнар. наук. конф. (м. Київ, 11 – 12 квіт. 2013 р.). – К. : КДАВТ, 2013. – С. 108 – 112.

31. Задорожня Г. В. З історії доктринальних досліджень інституту глави держави / Г. В. Задорожня // Перспективні напрямки світової науки : зб. ст. учасників XXVI міжнар. наук.-практ. конф. «Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя» (м. Запоріжжя, 7 – 11 квіт. 2014 р.). – Т. 1. Науки гуманітарного циклу. – Запоріжжя : Вид-во ПГА, 2014. – С. 6 – 8.

32. Задорожня Г. В. Поняття «глави держави»: історико-правові витоки формування / Г. В. Задорожня // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 – 11 квіт. 2014 р.). – К. : КДАВТ, 2014. – С. 157 – 160.

33. Задорожня Г. В. Методологія дослідження правового статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Правова держава: досвід, можливості, механізми формування в сучасній Україні : зб. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 квіт. 2014 р.). – К. : МАУП, 2014. – С. 63 – 66.

34. Задорожня Г. В. Президент України як гарант прав і свобод людини і громадянина / Г. В. Задорожня // *Ludské a občianske práva a slobody: mechanizmus ich implementácie a ochrany v rôznych odvetviach práva* : Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie (m. Bratislava, 19 – 20 septembra 2014). – Bratislava: Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva, 2014. – С. 191 – 194.

35. Задорожня Г. В. Ідеологічні концепції формування правового статусу глави держави: традиції Сходу і легізм Заходу / Г. В. Задорожня // Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов : междунар. науч.-практ. конф. (г. Кишинев, 7 – 8 нояб. 2014 г.). – Ч. I. / орг. ком. В. Бужор [и др.]. – Кишинев : Tipogr. «Cetatea de Sus», 2014. – С. 80 – 82 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : conf@legeasiviata.in.ua.

36. Задорожня Г. В. Ідеологічна концепція конституційно-правового статусу глави держави (на прикладі Японії, Китаю і Монголії) / Г. В. Задорожня // Інноваційний потенціал світової науки – XXI сторіччя : зб. ст. учасників двадцять дев'ятої Міжнар. наук.-практ. конф. – Т. 1. Науки гуманітарного циклу (м. Запоріжжя, 19 – 24 листоп. 2014 р.). – Запоріжжя, 2014. – С. 3 – 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : conference@lanterra.net.ua.

37. Задорожня Г. В. Представницька компетенція глави держави: теоретичний аспект / Г. В. Задорожня // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 – 17 квіт. 2015 р.). – К. : КДАВТ, 2015. – С. 113 – 117.

38. Задорожня Г. В. Законність як принцип функціональної діяльності глави держави / Г. В. Задорожня // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 16 – 17 квіт. 2015 р.). – К. : КДАВТ, 2015. – С. 129 – 132.

39. Задорожня Г. В. Принципи конституційно-правового статусу глави держави / Г. В. Задорожня // Конституційний розвиток в Україні: історична ретроспектива та сучасні трансформації : матеріали Всеукр. наук. конф. (м. Сєвєродонецьк, 21 трав. 2015 р.). – Сєвєродонецьк, 2015. – С. 45 – 49.

40. Задорожня Г. В. Щодо контрольної компетенції глави держави / Г. В. Задорожня // Актуальні питання конституційного розвитку незалежної України : матеріали наук.-теорет. конф. (м. Київ, 15 черв. 2015 р.) / [редкол. : О.Б. Горова, А.М. Завальний, Н.В. Лазнюк, Д.О. Тихомиров]. – К. : НАВС, 2015. – С. 46 – 49 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.naiu.kiev.ua/files/kafedru/tdp/konfer_konst-rozv2.pdf.

41. Задорожня Г. В. Укладення міжнародних договорів главою держави: межі повноважень / Г. В. Задорожня // Актуальні проблеми сучасного розвитку цивільного, міжнародного морського і транспортного права : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 14 – 15 квіт. 2016 р.). – К. : КДАВТ, 2016. – С. 204 – 208.

Навчальні посібники

42. Задорожня Г. В. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Г. В. Задорожня. – К. : Вид-во Нац. авіац. ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 128 с.

43. Шаптала Н. К. Конституційне право України : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Д. : ЛізуновПрес, 2012. – 470 с.; Шаптала Н. К. Конституційне право України : [навч. посіб.] / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. – Запоріжжя : Дике Поле, 2012. – 479 с.

АНОТАЦІЇ

Задорожня Г.В. Конституційно-правовий статус глави держави в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз. – *На правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

У дисертації з урахуванням суспільно-політичних і законодавчих змін, порівняльного аналізу зарубіжного і національного конституційного законодавства та конституційної практики запропоновано систему доктринальних знань щодо конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

Досліджено правові акти, специфіку та генезу нормативної регламентації конституційно-правового статусу глави держави в Україні та зарубіжних країнах, розкрито методологію наукового пізнання його статусу. Проаналізовано генезу конституційно-правового статусу глави держави в Україні та країнах, що належать до романо-германської, англосаксонської, традиційної і релігійної правових сімей.

Визначено видову різноманітність компетенції глави держави як основоположного елемента конституційно-правового статусу глави держави, обґрунтовано пропозиції, спрямовані на вирішення виявлених проблем у цій сфері правовідносин. Досліджено архітектуру відносин глави держави з парламентом, органами виконавчої влади, іншими суб'єктами правовідносин, розкрито суть і форми таких відносин. Досліджено сутність гарантій конституційно-правового статусу глави держави, виокремлено систему таких гарантій. Проаналізовано підстави, види і наслідки юридичної відповідальності глави держави в Україні та зарубіжних країнах.

Запропоновано шляхи удосконалення конституційно-правового статусу глави держави в Україні з урахуванням досягнень науки конституційного права, національного і зарубіжного досвіду і конституційної практики державотворення.

Ключові слова: глава держави, президент, конституційно-правовий статус, правосуб'єктність, компетенція, гарантії правового статусу, юридична відповідальність, конституційно-правова відповідальність.

Задорожня Г.В. Конституционно-правовой статус главы государства в Украине и зарубежных странах: сравнительный анализ. – *На правах рукописи.*

Диссертация на соискание научной степени доктора юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право; муниципальное право. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

В диссертации с учетом общественно-политических и законодательных изменений, сравнительного анализа зарубежного и национального конституционного законодательства и конституционной практики предложена система доктринальных знаний относительно конституционно-правового статуса главы государства в Украине и зарубежных стран. Исследованы источники, специфика и генезис нормативной регламентации конституционно-правового статуса главы государства в Украине и зарубежных странах, раскрыта методология научного познания его статуса.

Проанализирован генезис конституционно-правового статуса главы государства в Украине и странах, которые принадлежат к романо-германской, англосаксонской, традиционной и религиозной правовым семьям. Обосновано, что конституционно-правовой статус главы государства представляет особенное и стойкое правовое его состояние в системе других органов государственной власти, определенное и гарантированное Конституцией и законами Украины. Установлено,

что составляющими конституционно-правового статуса главы государства выступают правосубъектность, принципы, компетенция, гарантии и юридическая ответственность.

Аргументировано, что правосубъектность главы государства – это закрепленная в законодательстве и обеспечена государством его юридическая возможность и личная способность, определенные на основе установления соответствия конституционно-правовым требованиям, осуществления государственно-властных полномочий в соответствии со своим функциональным назначением в механизме государственной власти. Составляющими правосубъектности главы государства являются порядок занятия им поста, требования к кандидату на этот пост, порядок прекращения его полномочий, титульное представительство, сроковость или бессрочность пребывания лица на посту главы государства.

Принципы конституционно-правового статуса главы государства составляют зафиксированные в конституционно-правовых актах универсальные юридические положения и основополагающие исходные требования-правила, являющиеся результатом комплексного развития общества, в соответствии с которыми формируется, развивается и функционирует институт главы государства. С учетом статической и функциональной составляющих принципов конституционно-правового статуса главы государства предложено их классификацию на материально-статусные и организационно-функциональные.

Определено видовое разнообразие компетенции главы государства как основополагающего элемента его конституционно-правового статуса, обоснованы предложения, направленные на решение имеющихся проблем в сфере этих правоотношений. Исследована архитектура взаимоотношений главы государства с органами государственной власти, раскрыты суть и формы таких правоотношений.

Контрольная компетенция главы демократического государства представляет собой комплексную систему мероприятий влияния на подконтрольных субъектов, направленных на соблюдение верховенства права и режима законности в государстве. Особенность контроля, субъектом которого является глава государства, заключается в том, что по его результатам может наступить исключительно политико-правовая ответственность, но не административная или криминальная.

Аргументировано, что гарантии конституционно-правового статуса главы государства – это определена конституцией и законами государства система условий, средств и способов, необходимых для обеспечения беспрепятственной и полноценной реализации им государственно-властной компетенции. Систему гарантий конституционно-правового статуса главы государства составляют конституционно-правовые, процессуально-организационные, материально-финансовые, организационно-правовые и атрибутивно-церемониальные гарантии.

Проанализированы основания, виды и последствия юридической ответственности главы государства в Украине и зарубежных странах. Установлено, что президент как глава государства может быть субъектом конституционно-правовой, гражданско-правовой (материальной), административной и криминальной ответственности. Констатируется, что Президент Украины может быть субъектом

конституционно-правовой, гражданско-правовой (материальной) ответственности. Определено, что сфера компетенции президента должна быть соразмерной его юридической ответственности.

Приведены предложения относительно оптимизации конституционно-правового статуса главы государства в Украине.

Ключевые слова: глава государства, президент, конституционно-правовой статус, правосубъектность, компетенция, гарантии правового статуса, юридическая ответственность, конституционно-правовая ответственность.

Zadorozhnia H.V. Constitutional-legal status of the head of state in Ukraine and foreign countries: comparative analysis. – *Should be treated as a manuscript.*

The dissertation of for the degree of Doctor of Law by specialty 12.00.02 – constitutional law; municipal law. – National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine, 2016.

In the thesis taking into account social political and legislative changes, comparative analysis of international and national constitutional law and constitutional practice, the system of doctrinal knowledge regarding the constitutional and legal status of the head of state in Ukraine and foreign countries was proposed. It is established that the constitutional Institute of the head of state became an important impetus for the development of science of constitutional law, the research subject of which were questions of the legal status.

There were studied the sources, the specificity and the genesis of normative regulation of constitutional-legal status of the head of state, the methodology of scientific cognition of the status was revealed. The genesis of the constitutional and legal status of the head of state in Ukraine and the countries belonging to Romano-Germanic, Anglo-Saxon, traditional and religious legal families was analyzed.

Specific diversity competencies of the head of state as the fundamental element of constitutional legal status of the head of state was identified, proposals aimed at addressing existing problems in this field were justified. The architectonics of the relations of the head of the state with public authorities, the essence and forms of such relations was studied.

The essence of the guarantees of the constitutional and legal status of the head of state in Ukraine and foreign countries was revealed, the system of such guarantees was dedicated. The grounds, kinds and consequences of legal responsibility of the head of state in Ukraine and foreign countries were analyzed. Suggestions on how to optimize the constitutional and legal status of the head of state in Ukraine were provided.

Keywords: head of the state, president, constitutional-legal status, legal personality, competence, guarantees of legal status, legal responsibility, constitutional-legal responsibility.